

Samma, lika, alla är unika
**En analys av jämställdhet i förskolepolitik och
praktik**

Charlotta Edström

Doktorsavhandlingar i Pedagogiskt arbete Nr 36.

Distribution: Institutionen för Naturvetenskapernas och matematikens didaktik,
Umeå universitet, 90187 Umeå.

Department of Science and Mathematics Education, Umeå University, 901 87
Umeå, Sweden.

Tfn: 46(0)90-7865000

E-mail: charlotta.edstrom@matnv.umu.se

Copyright © Charlotta Edström 2010

ISSN: 1650-8858

ISBN: 978-91-7459-078-4

Omslagsbild: Thomas Saeys.

Tryck: Print & Media, Umeå Universitet, Umeå.

Edström, Charlotta: *Samma, lika, alla är unika. En analys av jämställdhet i förskolepolitik och praktik. (The same, similar, all are unique. An analysis of gender equality in preschool policy and practice)*. Comprehensive summary in Swedish; two articles in Swedish and two articles in English, 167 p.

Institutionen för Naturvetenskapernas och matematikens didaktik, Umeå
Universitet, 90187 Umeå.

ISSN: 1650-8858. ISBN: 978-91-7459-078-4.

Abstract

The aim of this thesis is to describe, critically analyse and provide information about gender equality in Swedish preschools, in relation to policy and practice. The main focus is on pedagogues' gender equality work with children. The study includes a comparison between state gender equality policy in Scottish and Swedish preschools. The theoretical starting point for the analysis is a policy and gender perspective. Based on Bacchis' (1999) and Marshalls' (1997) work suggesting that gender equality policy issues and problems are socially constructed, a contrasting analytical framework is devised and used in the analysis. The main emphasis in the analysis of gender equality constructions is on underlying assumptions, competing constructions and "areas of silence", relating to what is missing from a gender perspective. There is also some consideration of the agreement between constructions and concrete measures.

The time-period studied was from the end of the 1960s onwards; emphasis was placed on the last fifteen years. The main empirical data consists of: Swedish and Scottish state official policy documents and interviews with Scottish researchers; Swedish local authority official documents and interviews with local authority officials from four municipalities; and interviews with pedagogues from three work-teams in three preschools. This information is complemented with documentation about the preschools' gender equality work.

In state preschool policy, pedagogues are depicted both as part of the solution to the gender equality problem but also part of the problem because there are "too few men". Local authorities consider that pedagogues need more knowledge about gender equality. The pedagogues themselves make a distinction between the past, when their treatment of children was founded on gender-based stereotypes, and the present, in which they are aware but need to keep up the work.

In both Swedish preschool policy and practice, gender equality has mainly focused on treating girls and boys similarly, based on assumptions that this is desirable; and this is still the approach. This similarity discourse has been quite constant in Swedish state policy since the 1960s. One exception, however, was the attention to biological differences which gained influence in the mid 1990s in policies mainly relating to compulsory schooling. Gender equality is, with respect to both policy and practice, largely constructed as a pedagogical preschool issue. Discussions about wider society mainly concern the public sphere and the labour market, whilst the private sphere is seldom considered. Children are mainly positioned as "girls" or "boys" and as recipients of pedagogues' gender equality measures. In general, little consideration is given to hierarchies and variations among groups of girls or boys, or about intersections between gender and other socially constructed categories. Intersections were

most clearly visible in practice, especially in one preschool studied; they concern gender equality, age and space. Issues concerning power and gender order are usually missing, and there seems to be a clear influence of gender role theories.

Even though there is clear current emphasis on increased similarities, there is a tension concerning whether gender equality is about treating everybody exactly the same, treating everybody in quite similar ways or treating children as unique individuals. This also involves a tension relating to whether gender equality concerns girls and boys as individuals, or as groups, or both. The study demonstrated that the emphasis on gender equality is stronger in the constructions than in concrete measures. In practice, work-teams' discussions about gender equality were more nuanced than the somewhat compensatory methods that these practitioners applied during their work with the children.

Key words: preschool, gender equality, state policies, local authority policies, practice, pedagogy, children, Sweden, Scotland.

Förord

Eftersom mitt avhandlingsarbete sträcker sig över sju år med avbrott för två föräldraledigheter finns det många att tacka och här vill jag särskilt nämna några. Varmt tack till:

- De skotska forskare, kommunala tjänstemän och förskolepedagoger som jag har intervjuat för vänligt bemötande och för att ni så frikostigt delat med er av er tid!
- Vetenskapsrådet och fakulteten för lärarutbildning för finansiering av doktorandtjänsten.
- Mina fyra handledare: Till min första huvudhandledare Gaby Weiner för att hon gav mig förtroendet att bli doktorand samt för att med outtröttligt engagemang ha bidragit med idéer och uppslag (och otaliga förbättringar av engelskan). Till min andra huvudhandledare Åsa Bergenheim som med sin kompetens och trygga sätt hjälpte till att lotsa arbetet framåt. Av dig har jag lärt mig att verkligen försöka skriva exakt det jag menar! Till biträdande handledare Elisabet Öhrn som under arbetets gång har bidragit med värdefulla synpunkter och kommentarer. Största tacket går till nuvarande huvudhandledare Lisbeth Lundahl som med vetenskaplig skärpa och värme hjälpt arbetet framåt. Under den tyngsta perioden på slutet har både Lisbeths och Elisabets stöd varit ovärderligt. Min äldste pojke, Albin fem år, frågade för några veckor sedan om när han skulle få en professor och om han en dag får en så hoppas jag att denna är lika kompetent som mina handledare!
- Anne-Lise Arnesen för konstruktiv kritik på slutseminariet.
- Personalen på Naturvetenskapernas och matematikens didaktik som jag formellt tillhört och särskilt till de ”gamla” doktoranderna Inger Erixon Arreman (numera på Institutionen för tillämpad utbildningsvetenskap, TUV), Gunnar Sjöberg, Camilla Hällgren (numera på TUV) och Eva Silfver som hjälpte mig in i doktorandvärlden.
- Personalen på TUV (tidigare BUSV), där jag under senare delen av doktorandtiden har haft mitt arbetsrum, för trevligt sällskap vid fika och luncher! Det har varit trivsamma avbrott i arbetet! Ett särskilt tack till deltagarna i institutionens doktorandseminarier som har gett mig mycket.
- Deltagarna i lärarutbildningens, numera School of Educations, genusseminarier som också de varit viktiga för att föra avhandlingsarbetet framåt.
- Deltagarna i GPPP-projektet: Angerd Eilard, Maria Hjalmarsson, Ann-Sofie Holm, Kristian Längby Grubb, Eva Gannerud, Ingegerd Tallberg Broman, Gaby Weiner, Inga Wernersson och Elisabet Öhrn. Tack för gott samarbete! Ett extra tack till Angerd för kommentarer på utkast i arbetets slutskede.

- Janet Powney och Jenny Ozga i Edinburgh, Skottland, för gästfrihet och omtänksamhet om en väldigt trött och höggravid doktorand under min vistelse i Skottland.
- Anna Olausson och Lena Lidström, båda numera TUV, för många trevliga luncher och för hjälp med korrekturläsning. Det har varit värdefullt att träffas och ”prata av sig” och ha lite roligt mellan varven.
- Familj, släkt och vänner för stöd och uppmuntran och hjälp med att få distans till arbetet. Ett särskilt tack till mamma Gudrun och till syster Johanna som tålmodigt lyssnat på hur det går och peppat och uppmuntrat. Tack även till mamma (och Emil och Maud) för barnvaktning i slutskedet av arbetet och till Johanna för korrekturläsning.
- Malin, Jessika, Walle och Thomas för att ni finns där även om jag inte alltid varit så kul den senaste tiden. Ett extra tack till Thomas för allt arbete med omslaget och till Walle för pdf-hjälp.
- De tre männen i mitt liv: Tack älskade Simon för att ha varit en trogen supporter men främst för att du påmint mig om att det finns annat i livet än arbete och tack mina älskade pojkar Albin och Elias för mycket glädje.

Det har, även om det stundtals varit ansträngande, varit ett privilegium att få doktorera men jag är glad och nöjd att nu få sätta punkt.

Lotta, Västra Hökmark, en solig höstdag i september 2010

Följande artiklar ingår i avhandlingen:

Artikel I: Edström, C (2005) "Is there more than just symbolic statements? Gender Equality as part of Swedish State Educational Politics" *Tidskrift för lärarutbildning och forskning*, 3, 103-130.

Artikel II: Edström, C (2009) "Lite vid sidan om den kommunala ordningen. En analys av fyra kommuners arbete med jämställdhet i förskolan" I: Wernersson, I (red) *Genus i förskola och skola. Förändringar i policy, perspektiv och praktik*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet.

Artikel III: Edström, C (inskickad) "Gör det någon skillnad? Tre arbetslags arbete med jämställdhet i förskolan" *Inskickad till Nordic Studies in Education*.

Artikel IV: Edström, C (2009) "Pre-school as an Arena of Gender Policies: the examples of Sweden and Scotland" *European Educational Research Journal*, 8:4, 534-549.

Vid referering till artiklarna i kappan används ovanstående numrering. Artikel II återges med tillstånd från Acta Universitatis Gothoburgensis. Samtliga publicerade artiklar återges med tillstånd från respektive redaktör.

Innehåll

1	INTRODUKTION	1
1.1	Syfte, frågeställningar och avgränsningar	2
1.2	Disposition	3
2	FORSKNINGSÖVERSIKT	3
2.1	Sökningar och avgränsningar	3
2.2	Övergripande om forskningsområdet	4
2.3	Jämställdhet i statlig förskolepolitik – internationella jämförelser	5
2.4	Jämställdhet i kommunal förskolepolitik	8
2.5	Jämställdhet i förskolepraktiken	9
	<i>Forskning om jämställdhetsarbete ute i förskolorna</i>	11
3	TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER OCH CENTRALA BEGREPP	13
3.1	Kön/Genus	14
3.2	Policy som process och pedagoger som policymakare	14
3.3	Könsperspektiv: strukturer, ordning och regimer	15
	<i>Institutionaliserad makt</i>	16
	<i>Diskurser, diskursiv makt och analys av diskurser</i>	16
3.4	Jämställdhetsfrågor som socialt konstruerade politiska problem	17
3.5	Teoretiseringar och kategoriseringar av jämställdhetsbegreppet	19
	<i>Vilka ska bli jämställda? Likheter, skillnader och intersektioner</i>	20
	<i>Vilka ska bli jämställda? Mottagare-Medaktörer</i>	22
	<i>Vilka ska bli jämställda? Makt-ingen makt</i>	23
	<i>Inom vilka områden ska de bli jämställda? Förskola, offentlig och privat sfär och könsordning</i>	23
	<i>Framställningar vis-à-vis konkreta åtgärder</i>	24
4	STUDIENS GENOMFÖRANDE	25
4.1	GPPP-projektet	25
4.2	Metodval	25
4.3	Dataproduktion. Urval och källor	26
	<i>Statliga och kommunala policydokument</i>	26
	<i>Intervju- och dokumentstudier på kommunal nivå</i>	28
	<i>Intervju- och dokumentstudier på förskolenivå</i>	28
	<i>Källkritik</i>	29
4.4	Genomförande av intervjuerna	30
4.5	Arbetsprocess och konkret analysarbete	32
	<i>Forskningsframställningen</i>	34
4.6	Reflexivitet	34
4.7	Kvalitetskriterier och etiska aspekter	36
5	SAMMANFATTNING AV ARTIKLARNAS	38
	Artikel I	38
	Artikel II	39
	Artikel III	40
	Artikel IV	42

6 SLUTSATSER	43
7 DISKUSSION OCH FÖRSLAG TILL FORTSATT FORSKNING	46
<i>Teoretisk och metodologisk ansats</i>	46
<i>Vilka aktörer ges utrymme?</i>	47
<i>Urvalskriterier och statliga dokument</i>	47
<i>Intersektioner</i>	47
<i>Avhandlingens kunskapsbidrag</i>	48
Referenser	50
Bilagor	66

1 INTRODUKTION

Detta arbete handlar om jämställdhet i svensk förskolepolitik och praktik och innefattar en jämförelse med skotsk jämställdhetspolitik på förskolans område. Jämställdhetsfrågor har, i ett internationellt perspektiv, aldrig varit så högt uppe på regeringars och internationella organisationers dagordningar som i dagsläget (Squires 2009). Ofta framhålls också att Sverige liksom de övriga nordiska länderna är världsledande på jämställdhet (Magnusson m.fl. 2008). Denna avhandling inriktas på framställningar av pedagogernas jämställdhetsarbete med förskolebarnen.

Sedan början av 1970-talet har det i Sverige funnits en politisk enighet kring vikten av jämställdhet. Begreppet jämställdhet avsåg att utgöra en precisering av jämlikhetsbegreppet¹, och åsyftade primärt relationen mellan könen (Florin & Nilsson 2000).² Begreppet antyder att det handlar om att ställas ”jämte”, ”bredvid”, snarare än att det ska bli exakt lika (Hirdman 1992). Jämställdhetsbegreppet, som omfattade både kvinnor och män, fick ett stort genomslag bland annat eftersom det var ”klassöverbryggande” och betonade konsensus snarare än konflikt. Frågor om makt hamnade i bakgrunden och många kunde samlas kring detta begrepp ”även om det tolkades olika av olika aktörer i praktiken” (Florin och Nilsson 2000 s 9).

Jämställdhet är starkt sammankopplad med den svenska socialdemokratiska välfärdsstatens arbete där klass utgjort dominerande konfliktlinje och arbetet karakteriserats av ”statsfeminism”, det vill säga av att kvinnor och en del män arbetat med jämställdhet som en del av den etablerade politiken (Hernes 1987; Weiner & Berge 2001). Det har i det statliga nationella jämställdhetsarbetet funnits en betoning på samarbete, konsensus och likhet mellan kvinnor och män och en särskild emfas på arbetsmarknaden. Sedan årtionden har ett centralt politiskt mål varit att öka jämställdheten mellan kvinnor och män i arbetslivet (Hirdman 1992; Eduards 2002; Lindvert 2002) och samtliga riksdagspartier framhåller att de är för jämställdhet (Pincus 2002; Wernersson 2009a).

Medan det på övergripande nivå kan finnas en samsyn om att det är lovvärt med jämställdhet så ökar dock komplexiteten så fort resonemangen konkretiseras. Det kan finnas stora skillnader såväl mellan länder (Bacchi 1996, Lindvert 2002), politiska partier (Magnusson 1999, 2000; Wernersson 2009a), organisationer (Angervall 2005) och mellan pedagoger i förskola och skola, i fråga om vad man

¹ Jämlikhet handlar om alla individers och grupper lika värde oavsett kön, etnicitet, religion, social tillhörighet m.m (SCB 2008).

² Olika källor anger olika årtal för när jämställdhet blev offentligt vedertaget men de refererar till början av 1970-talet. För vidare resonemang se: Hirdman 1992; Florin och Nilsson 2000; Hjälmeskog 2000; Lindvert 2002.

lägger in i begreppet jämställdhet och hur detta ska uppnås (se t.ex. Wernersson 2009a; Gannerud 2009).

I Sverige har jämställdhetsbegreppet med tiden vidgats och ska i dagsläget integreras i alla politikområden, så också i förskola och skola. Att undersöka hur jämställdhet framställs i förskolan som kännetecknas av en betoning på både omsorg och lärande (SOU 1997:157), kan ses som centralt mot bakgrund av att en stor majoritet av barn i åldrarna 1-5 år går i förskolan. Numera läggs allt större betoning på förskolans pedagogiska verksamhet och på lärande. Detta innebär även ökade krav på att pedagogerna, ”de professionella”, arbetar med demokrati- och sociala rättvisefrågor som till exempel jämställdhet (Tallberg Broman 2009; se också Hjalmarsson 2009a). Svensk förskola och skola har karakteriserats av en betoning på demokratifrågor (Cohen 2004; Gordon 2003; Arnesen & Lundahl 2006). De senaste decenniernas globala nyliberala trend har dock innefattat marknadsinflytande, decentralisering, avreglering och privatisering vilket inneburit att de nordiska länderna närmat sig de liberala välfärdsstaterna (Lundahl 2002; Gordon 2003). Ett ökande nyliberalt inflytande går också att skönja i den expanderande förskoleverksamheten i OECD-länderna (Cannella & Viruru 2004; Dahlberg & Moss 2005; Davies 2006) och också i svensk förskola (Löfdahl & Perez Prieto 2009a, 2009b). Därför är det såväl i internationellt som svenskt perspektiv särskilt viktigt att undersöka i vilken mån och hur demokrati- och sociala rättvisefrågor, såsom jämställdhet, uppmärksammas i förskolans politik och praktik (Gordon 2003). Vad som ska ses som jämställdhetsproblem som ska motverkas, vad som ska främjas, samt vilka konkreta åtgärder och metoder som ska användas är ytterst komplicerade frågor att hantera. Det är detta som avhandlingsarbetet handlar om.

1.1 Syfte, frågeställningar och avgränsningar

Avhandlingens övergripande syfte är att beskriva, kritiskt analysera och fördjupa kunskaperna om hur jämställdhet behandlas i svensk statlig och kommunal förskolepolitik och praktik. Arbetet innefattar tidsperioden från slutet av 1960-talet och framåt med betoning på de senaste femton åren. Arbetet sätts också in i ett internationellt sammanhang genom en jämförelse med skotsk jämställdhetspolitik på förskolans område. Följande forskningsfrågor behandlas:

1. Hur framställs pedagogerna och barnen i arbetet med jämställdhet i förskolan?
2. Vilket omfång framställs frågan om pedagogernas jämställdhetsarbete med förskolebarnen ha? I vilken mån avgränsas arbetet till förskolan och i vilken mån görs kopplingar till offentlig och privat sfär och könsordning?

3. I vilka avseenden är framställningarna av jämställdhetsarbetet samstämmiga respektive konkurrerande på statlig, kommunal och förskolenivå och över tiden?
4. Hur överensstämmer framställningar av jämställdhet i förskolan och de konkreta åtgärder som vidtagits för att främja detta?

Analysen av statlig nivå avgränsas till ett urval av statliga dokument och kompletterande intervjuer. Skottland har valts som jämförelseland då det utgör del av en liberal välfärdsregim och skotskt förskolepolitik därigenom kan antas vara ganska olik den svenska, men samtidigt uppvisar vissa likheter med de nordiska socialdemokratiska välfärdsregimerna. På kommunal nivå analyseras dokument och intervjuer i fyra kommuner. På förskolenivå avgränsas arbetet till analys av ett urval av dokument och intervjuer med tre arbetslag från tre förskolor i samma kommun.

1.2 Disposition

Avhandlingen består av kappan, som utgör en introducerande och sammanfattande del, samt av fyra artiklar. Kappan inleds med att forskningsläget redovisas. Därefter presenteras teoretiska utgångspunkter, centrala begrepp och analysram och studiens genomförande redovisas. Avslutningsvis sammanfattas de fyra artiklarna och de viktigaste resultaten presenteras och diskuteras.

2. FORSKNINGSOVERSIKT

2.1 Sökningar och avgränsningar

Forskningsöversikten baseras på systematiska sökningar via bibliotekens söktjänster³, i databaser⁴, genomgångar av tidskrifter av relevans för forskningsområdet samt av referenslistor i böcker och artiklar. Förskolan, som är i fokus i denna avhandling är generellt ett underbeforskat område, och tyngdpunkten ligger på pedagogernas jämställdhetsarbete med förskolebarnen. I översikten läggs därför särskild tonvikt vid tidigare forskning om kön/genus i förskolan, framför allt om jämställdhetsarbete i dessa åldrar, men också forskning

³ Söktjänsterna utgörs framför allt av Album, Libris och SwePub.

⁴ De databaser som framför allt använts är Gena och ERIC. I Gena har jag gått igenom samtliga titlar och, i de fall det varit oklart vad arbetet handlat om, också abstract. I ERIC har jag sökt på: sex or gender and early childhood education or early years or preschool or nursery and Sweden; sex or gender and early childhood education or early years or preschool or nursery and Scotland or Great Britain or United Kingdom; sex or gender and early childhood education or early years or preschool and Scotland or Great Britain or United Kingdom.

om förskoleklass och grundskola innefattas för att kontextualisera forskning om förskola. Avhandlingen relateras till flera forskningsfält och discipliner, framför allt pedagogisk forskning men även forskning från till exempel etnologi, sociologi och statsvetenskap. Forskningsöversikten fokuserar främst svenska arbeten men även nordisk och anglosaxisk forskning berörs. Översikten är inte heltäckande utan avser främst forskning som på olika sätt influerat mitt arbete eller på annat sätt har relevans för avhandlingen. Den består av följande avsnitt: *Övergripande om forskningsområdet, Jämställdhet i statlig förskolepolitik – internationella jämförelser, Jämställdhet i kommunal förskolepolitik och Jämställdhet i förskolepraktiken.*

2.2 Övergripande om forskningsområdet

Den svenska pedagogiska forskningen om kön uppmärksammade tidigt könsmonster i lärares och elevers attityder och beteenden (Wernersson 1977) och olika ideologiers konsekvenser för jämställdhetsarbetet i skolan (Wernersson 1980). Den första avhandling jag hittat som särskilt fokuserar på förskolan skrevs i början av 1980-talet, utgår från ett feministiskt perspektiv och handlar om att förändra könsroller på daghem (Annerblom 1983). Sedan dess har området expanderat starkt. För att få en uppfattning om den nuvarande omfattningen av pedagogisk forskning om kön kan nämnas att databasen Gena innefattar drygt 1100 svenska avhandlingar med könsperspektiv varav drygt hundra, inklusive avhandlingar från mitt forskningsämne pedagogiskt arbete, sorterats in under området pedagogik. Därutöver finns det också några avhandlingar från andra ämnen, som till exempel etnologi och sociologi, där frågor om kön och utbildning berörs.

Sedan 1990-talet då den svenska förskolans utbyggnad i princip avslutats och verksamheten inordnats i utbildningssystemet har betoningen på dess pedagogiska verksamhet ökat (Tallberg Broman 2006) vilket också speglas i forskningen på detta område. I ett svenskt och nordiskt perspektiv är det dock fortfarande otvivelaktigt så att större delen av studierna om kön på utbildningsområdet handlar om grundskolan och inte förskolan. Min genomgång av brittisk, särskilt skotsk forskning, visar på samma mönster (artikel IV). Några huvuddrag i den svenska pedagogiska forskningen om kön i förskola och skola ges i Inga Wernerssons (2006a) översikt där hon lyfter fram fyra teman som varit tydliga över tid: *lärande och skolprestationer* där individorienterade könsperspektiv betonas, *frågor om undervisningsformer, klassrummet som kontext för könskonstruktion* och slutligen *läraryrket ur ett könsperspektiv*. Pedagogers och lärares roll som förmedlare av nya ideala mönster, som till exempel jämställdhet, har dock generellt tonats ned medan barns och elevers kapacitet betonats allt mer, även om pedagoger fortfarande utgör ett centralt studieobjekt. Flera forskare betonar att studier om lärares arbete utgör ett eftersatt område (Gannerud 1999; Tallberg Broman m.fl. 2002; Hjalmarsson 2009a). Fram till 2000-talets början gjordes i Sverige och

Norden få studier inom utbildningsforskningen som analyserade kön i relation till andra kategorier (Tallberg Broman m.fl. 2002; Öhrn 2002; Nyström 2009). Därefter har det dock gjorts ett flertal studier med intersektionell inriktning (Nyström 2009; Öhrn & Weiner 2009). De socialt konstruerade kategorier som, tillsammans med kön, brukar utgöra fokus för intersektionella analyser i ett nordiskt sammanhang är kanske framför allt etnicitet, social bakgrund och nationalitet. Frågor om sexualitet och ålder har också uppmärksammats.

2.3 Jämställdhet i statlig förskolepolitik – internationella jämförelser

Det finns ingen omfattande forskning om jämställdhet i svensk förskolepolitik som behandlar pedagogernas jämställdhetsarbete med barnen. Här finns en spännvidd från studier som endast refererar till enstaka dokument, främst till läroplanen som då ofta utgör en bakgrund och ett sätt att legitimera arbetet, medan praktiken utgör huvudfokus till studier med huvudsaklig inriktning på att undersöka och analysera statlig förskolepolitik genom analys av dokument. Det uttrycks dock inte alltid med just de orden utan i stället kan det vara historiska, didaktiska och pedagogiska frågor som är i centrum.⁵ I flera arbeten om såväl förskola som grundskola görs internationella utblickar.

I den svenska statliga jämställdhetspolitiken på förskolans område från slutet av 1960-talet till mitten av 1980-talet fanns en betoning på *likt* mellan flickor och pojkar (Vallberg Roth 1998, 2001, 2002; Månsson 2000; Tallberg Broman 2002, 2006; Ohrlander 2005). Ann-Christine Vallberg Roths avhandling *Könsdidaktiska mönster i förskolepedagogiska texter* (1998; se också 2001, 2002) är det svenska arbete där frågor om kön och jämställdhet i statlig förskolepolitik undersöks mest utförligt. Hon analyserar, i en historisk kontext och från ett läroplans- och könsteoretiskt perspektiv, svenska förskolepedagogiska texter på olika nivåer. Vallberg Roth finner att tiden från 1950-talet till mitten av 1980-talet kan sammanfattas i konceptet *könsneutral likhetskod*. De könsneutrala formuleringarna under denna period tolkas som uttryck för en dominerande likhetssyn vilken beskrivs som ”radikal för sin tid” (a.a. s 222). Hon finner även en minskad betoning på innehåll relaterat till den reproduktiva (privata) sfären och en ökning av innehåll kopplat till produktiv (offentlig) sfär. Detta skifte tolkas som en förberedelse för ett traditionellt maskulint medborgarskap med betoning på försörjansvar snarare än på såväl omsorgs- och försörjansvar. Perioden från mitten av 1980-talet till 1990-talet sammanfattas tentativt i konceptet *pluralistisk könskod*. Det tydligaste könsdidaktiska mönstret i dokumenten under denna

⁵ Utöver detta finns det även ett antal sociologiska och statsvetenskapliga studier som belyser den centrala roll förskolan som institution har haft och har för att främja jämställdhet mellan kvinnor och män genom att tillhandahålla barnomsorg (Bergqvist m.fl. 1999; Sainsbury 1999; Lindvert 2002; Sundström 2002; Almquist 2005; Rönnblom & Edwards 2008). Eftersom de ligger vid sidan av mitt huvudintresse har jag valt att inte gå närmare in på dessa studier.

period, där kön utgör en marginaliserad fråga, är dock fortfarande inslaget av könsneutrala och könsrollsrelaterade formuleringar. Vallberg Roth finner dock att det också går se en upplösning av det enhetliga könet på så vis att målen under denna period handlar om både likhet, skillnader och mångfald. Denna förändring har även diskuterats i ett antal andra studier. Flera arbeten som berör såväl förskola (Tallberg Broman m.fl. 2002; Nordberg 2005a; Tallberg Broman 2006) som grundskola (Priegert & Wernersson 1999; Öhrn 2000; Weiner & Berge 2001; Wernersson 2006b, 2007, 2009a) eller både och (Rubenstein Reich & Tallberg Broman 2004) behandlar och problematiserar att dimensionen *likhet-skillnader* varit komplicerad att hantera i statlig utbildningspolitik. Lena Rubenstein Reich och Ingegerd Tallberg Broman (2004) problematiserar såväl betoningen på likhet, som de beskriver i termer av homogeniseringspraktiker, och betoningen på skillnader, som de beskriver i termer av särartspraktiker. De berör också frågor om social bakgrund och etnicitet och finner att könsnormerna i läroplanerna snarast motsvarar ett svenskt tjänstemanna- och medelklassideal.

Flera arbeten om jämställdhet i statlig förskolepolitik uppmärksammar att frågor om *makt* och maktfördelning genomgående behandlats i ringa mån (Vallberg Roth 1998, 2001, 2002; Tallberg Broman 2002, 2006). Marie Nordberg (2005b) finner att makt inte berörs i läroplanen för förskolan som hon menar baseras på en könsrollsteoretisk socialisationsförståelse, där pedagogerna men inte barnen ses som aktiva i arbetet med jämställdhet. En delvis annan bild ger Annika Månsson (2000) som menar att ”barnet” i läroplanen karakteriseras av att det är ett aktivt och kunskapssökande barn med lust att lära.

Flera arbeten problematiserar den statliga policyn i mitten av 1990-talet som innebar försök att avideologisera jämställdheten genom att framställa den som ”en pedagogisk fråga” (se t.ex. Tallberg Broman 2002; Wernersson 2007). Svensk utbildningspolitik vid denna tid bar tydliga spår av biologism och betoning på biologiska och kulturella skillnader (Priegert & Wernersson 1999; Öhrn 2000; Weiner & Berge 2001; Wernersson 2006b, 2007). Denna betoning beskrivs, bland annat, innefatta starkt förenklade resonemang (Priegert & Wernersson 1999). Elisabet Öhrn (2000) framhåller att perioden i mitten av 1990-talet innebar ”a momentous shift in orientation” (s 130) där fokus riktades mot könsdikotomier, medan frågor om omgivningens betydelse för könsmonstren kom i skymundan.

I ett europeiskt policyperspektiv befinner sig förskolan fortfarande i skärningspunkten mellan ”childcare” och ”early childhood education”. Tidigare internationellt jämförande studier av förskola och jämställdhet fokuserar främst på förskolans roll att tillhandahålla barnomsorg åt yrkesarbetande föräldrar.⁶ Tallberg Broman (2006, 2009; se också SOU 2006:75) gör dock i flera arbeten,

⁶ Detta ämne berörs bland annat av Randall 2000; Bergqvist m.fl.1999; Sainsbury 1999; Sundström 2002; Lindvert 2002; Almquist 2005; Rönnblom & Eduards 2008.

som bland annat behandlar jämställdhet i förskolans pedagogiska verksamhet, internationella utblickar med några referenser till det engelska och skotska sammanhanget (Cohen m.fl. 2004). Hon problematiserar hur jämställdhetsbegreppet fungerar som en svensk nationalitets- och klassmarkör där kön och etnicitet kombineras så att ”de andra” (länder utanför Sverige, immigranter, arbetarklass) framstår som mindre jämställda. Forskning om det finska (Lappalainen 2004) och nordiska sammanhanget (Arnesen m.fl. 2008) berör också, med liknande resultat, dessa frågor.

Forskningen visar att svensk statlig utbildningspolitik tenderat att betona kvantitativ jämställdhet (40:60), det vill säga en jämn fördelning av flickor och pojkar inom olika ämnen och program. Uppmärksamheten har främst riktats mot flickors val i den offentliga sfären, framför allt att flickor i högre utsträckning ska välja tekniska och naturvetenskapliga områden (Priegert & Wernersson 1999; Tallberg Broman 2002), ett tema som även uppmärksammats i en anglosaxisk kontext (Turner m.fl. 1995; Arnot m.fl. 1999; Priegert & Wernersson 1999). Karin Hjalmskogs (2000) avhandling, som berör frågor om jämställdhet i offentlig och privat sfär med fokus på hemkunskapsämnet, har varit en särskild inspiration i mitt arbete. Hennes arbete, som handlar om utbildning om och för hemmet som medborgarfostran där jämställdhet används som ett analytiskt riktmärke, har också influerat mitt arbetes teoretiska ramverk.

Flera arbeten rör hur det svenska (Öhrn 2000) och nordiska (Arnesen m.fl. 2008; Weiner & Öhrn 2009; Öhrn & Weiner 2009) jämställdhetsarbetet, där fokus från slutet av 1960-talet och framåt främst har riktats mot flickor, påverkats av den internationella och framför allt anglosaxiska debatten om vad som beskrivits i termer av ”pojkers underprestationer” (Arnot m.fl. 1999; Francis & Skelton 2005; Ringrose 2007). Öhrn (2000) drog i början av 2000-talet slutsatsen att denna betoning varit mindre stark i Sverige än i Storbritannien men att svensk och nordisk debatt, med klar influens från de anglosaxiska diskussionerna, påverkats så att ökad uppmärksamhet riktats mot pojkarna. Frågan om de underpresterande pojkarna har i nuläget en framskjuten ställning både i en nordisk och anglosaxisk kontext, fortfarande dock i lägre grad i Norden (Weiner & Öhrn 2009; Öhrn & Weiner 2009). Arnesen m.fl. (2008) poängterar också att diskussionerna i båda kontexterna karakteriseras av polariserade framställningar om ”vinnare” och ”förlorare”. I både ett nordiskt (Öhrn 2002) och anglosaxiskt perspektiv (Ringrose 2007) finns det forskning om ”den nya flickan”, det vill säga om självständiga flickor som aktivt tar för sig och gör sina röster hörda (se också Eilard 2008, 2009; Holm 2009).⁷ Weiner & Öhrn påtalar dock att den nuvarande polariseringen i debatten leder till att grupper eller individer, som till exempel

⁷ Elisabet Öhrn (2002) problematiserar föreställningar om dessa ”nya flickor” på så vis att hon diskuterar resultatens relation till förändringar i teoretisk och metodologisk inriktning.

flickor som inte är högpresterande, riskerar att osynliggöras (Weiner & Öhrn 2009; Öhrn & Weiner 2009).

Trots att det således finns ett antal studier som belyser jämställdhet på statlig nationell nivå, i vissa fall med internationella utblickar, och ytterligare studier under arbete⁸, är min slutsats att det finns behov av ytterligare forskning om jämställdhet inom politikområdet *förskolepolitik*. Detta understryks av de förändringar i jämställdhetspolitik och debatt vilka beskrivits ovan. Därtill kommer de kraftigt förändrade förutsättningarna under 1990- och 2000-talet, i form av decentralisering, avreglering och ökat marknadsinflytande (Lundahl 2002). Här kan min avhandling (artikel I) ge ett bidrag. Mitt arbete kan också ge ett tillskott genom att det problematiserar och kontrasterar det svenska jämställdhetsbegreppet i jämförelse med Skottland.

Som nämnts valdes Skottland som jämförelseland då det utgör en del av *en liberal välfärdsregim och skotsk förskolepolitik därigenom kan antas vara ganska olik* den svenska men samtidigt, både historiskt och genom nyare utveckling, uppvisar likheter med de nordiska socialdemokratiska välfärdsregimerna (se artikel IV). Könsforskning inom utbildningsområdet är anglosaxiskt dominerad (Weiner & Öhrn 2009; Öhrn & Weiner 2009). Att välja Skottland som jämförelseland utgör inget brott mot denna dominans men det är framför allt engelsk forskning som dominerar det brittiska sammanhanget (Weiner 2009; se även artikel IV).

Slutligen har även studier och jämförelser av jämställdhetsfrågor (gender equality) inom andra discipliner utgjort en inspirationskälla i mitt avhandlingsarbete, framför allt för det teoretiska ramverket. Här kan särskilt nämnas den australiensiska statsvetaren Carol Lee Bacchi (1996, 1999) som i ett internationellt perspektiv behandlar jämställdhetsfrågor inom ett antal politikområden och berör både förskola och skola. Liksom den amerikanska utbildningsforskaren Cathrine Marshall (1997) berör hon politiska frågor och problem som socialt konstruerade. Det finns även andra statsvetenskapliga arbeten, till exempel om jämställdhetsbegreppets multipla definitioner (Freidenvall 2007) och om metodologiska frågor vid internationella jämförelser av jämställdhet (Rönblom 2005), som setts som användbara i arbetet.

2.4 Jämställdhet i kommunal förskolepolitik

Det finns några studier som belyser kommunernas arbete med jämställdhetsfrågor. Bland annat visar Pincus (2002) studie av tre kommuner att

⁸ Här bör till exempel nämnas ett forskningsprojekt om förskolan som jämställdhetspolitisk arena under ledning av Hillevi Lenz Taguchi som inte har slutredovisats ännu. Här finns bland annat en uppsats (Bodén 2009) som handlar om delegationen för jämställdhet i förskolans arbete.

jämställdhetspolitik i hög uträkning inte implementeras samt att arbetet ofta motarbetas av män i ledande positioner. Gustafsson (2008) kommer till liknande resultat. Relativt få arbeten behandlar dock specifikt jämställdhetsfrågor i förskolan. Vallberg Roth (1998; se också 2001 2002) finner i sin analys av kommunala dokument att ”tystnaden” kring dessa frågor är ”betydligt mer omfattande än närvaron av könsrelaterade frågor”(a.a. s 206). En senare studie av Vallberg Roth och Månsson (2006) om individuella utvecklingsplaner i fyra kommuner visar på liknande sätt på en frånvaro av medvetenhet om kön och mångfald och det finns också exempel på uttryckligt avståndstagande. Gillbergs (2009) aktionsforskning om förskollärares jämställdhetsarbete visar att kommunen inte erkände förskollärares professionalitet och inte värderade deras jämställdhetsarbete vilket bland annat visades genom bristande tilldelning av pengar och osynliggörande av förskoleverksamheten. Slutligen behandlas kommunernas arbete med jämställdhet i förskolan i ett pågående avhandlingsarbete där fokus riktas mot genuspedagogers möjligheter att arbeta med dessa frågor (Arvidsson 2009). Sammantaget indikerar dessa arbeten att kommunerna inte verkar särskilt aktiva i jämställdhetsfrågor.

2.5 Jämställdhet i förskolepraktiken

Relativt många studier rör kön i förskolepraktiken. Därför delas forskningen i detta avsnitt in i tidigare (fram till 2000-talet) och nyare studier (2000-talet och framåt.). Annerbloms (1983) avhandling utgick från ett feministiskt perspektiv och fokuserade på att förändra könsroller på daghem. Andra relativt tidiga studier behandlar såväl förskollärares yrkesutövning (Tallberg Broman 1991; Holmlund 1996) som flickor, pojkar och kön (Kärrby 1986, 1987; Hägglund 1986; Rithander 1991; Odelfors 1996). Här kan också nämnas Ganneruds (1999) studie av kvinnliga grundskollärare och deras syn på bland annat professionalitet ur ett könperspektiv. Ett genomgående tema i de något äldre arbeten som behandlar flickor och pojkar i förskolan är att flickor generellt får mindre utrymme än pojkar i interaktion med pedagoger och i det pedagogiska materialet. Relativt tidiga studier som främst berör grundskolan visar på ett liknande mönster (Wernersson 1977; Öhrn 1990).

Elever och förskolebarn har studerats betydligt oftare än lärare och pedagoger inom forskning om kön, förskola och skola under den senaste tioårsperioden. Det finns dock ett antal nyare studier som fokuserar på förskolläraryrket. Här finns bland annat en studie om dokumentation, emancipation och motstånd i en förskola (Lenz Taguchi 2000). Här finns också arbeten där innebörd och innehåll i lärares arbete i förskola och skola jämförs (Gannerud & Rönnerman 2006) och studier där statushöjande och fackliga frågor och professionaliseringssträvanden behandlas (Berntsson 2006; Nyberg 2007). Här finns också en avhandling (Hjalmarsson 2009b) där kvinnliga och manliga grundskollärares uppfattningar

om arbetsuppgifter, kompetens och förväntningar undersöks. I dessa arbeten berörs bland annat att omsorg utgör en energikrävande men betydelsefull del av arbetet. Som en del av statushöjningen för förskollärare verkar dock omsorgens betydelse tonas ned. Att kvinnor antalsmässigt är i majoritet i förskolan utgör utgångspunkt för forskning om män i förskolan i såväl Sverige (Havung 2000; Nordberg 2005a) som de övriga nordiska länderna (Nordberg 2005c; Nyström 2009). Denna fråga har i hög grad också aktualiserats i en anglosaxisk kontext i kölvattnet av vad som beskrivits i termer av ”pojkers underprestationer” (se det föregående).

Det skifte som skett i nordisk forskning om kön mot att i högre grad uppmärksamma variationer och intersektioner (Nyström 2009; Öhrn & Weiner 2009) syns också i de senaste tio årens studier av förskolebarnen. Från att fokus i de tidigare arbetena lades på (strukturella) skillnader mellan flickor och pojkar i förskola och skola, riktas i denna nyare forskning sökarljuset mot variationer och intersektioner. Ett relativt tidigt exempel, som varit en inspiration i mitt arbete, är Månssons (2000) studie av interaktionsmönster i förskolan. Hon finner att pojkarna är det huvudsakliga pedagogiska objektet vid vuxenstyrda aktiviteter och att det främst är någon eller några pojkar som får särskild uppmärksamhet – en eller några herrar på täppan. I stället för att se alla pojkar som en grupp uppmärksammar Månsson alltså variationer bland pojkarna.

I synnerhet under den senaste femårsperioden har det genomförts flera arbeten om barnen i svensk förskola och fler studier är under arbete. Här kan nämnas forskning om kamratkulturer (Löfdahl 2002; Löfdahl & Hägglund 2006, 2007) där kön, ålder och etnicitet berörs och forskning om hur femåringar konstruerar och förhåller sig till maskulinitets- och feminitetsnormer (Hellman 2005, 2008a, 2008b) där kön och ålder behandlas (a.a. 2008b). Studier av förskolans vardag visar på parallella könsmonster, både mer stereotypa och mer gränsöverskridande, samt på att det främst är barnen som står för överskridanden (Ärlemalm-Hagsér & Pramling Samuelsson 2009). Vidare finns det arbeten om barns världar och positioneringar (Johansson 2007) och en avhandling (Odenbring 2010) om barns gränsarbete och gränsöverskridande i förskola, förskoleklass och första året i grundskolan. Ett mönster i dessa nyare studier är att barnen, ofta med referens till den australiensiska utbildningsforskaren Bronwyn Davies (2003) och den amerikanska sociologen Barrie Thorne (1993), ses som aktiva i arbetet med att både överskrida könsgränser och motarbeta överskridande genom att upprätthålla gränser.

Det finns ett antal anglosaxiska arbeten om kön i förskolan. Här vill jag särskilt nämna Davies (2003) studie som utgjort en särskild inspirationskälla i mitt arbete. Hon belyser föredömligt och tillgängligt komplicerade frågor om hur flickor och pojkar aktivt ”gör” kön ur ett poststrukturellt perspektiv och de kognitiva och känslomässiga investeringar detta innebär. Davies betonar, liksom i ett antal av de

nyare svenska studierna ovan, tydligt att barnen är aktiva, ett ämne som också berörts i barndomssociologi (James m.fl. 1998; Halldén 2007). Hon framhåller också, vilket illustreras i citatet nedan, vikten av att såväl flickor som pojkar får ta upp olika positioner, inte bara de ”otraditionella”:

Föräldrar och lärare som känner att de har misslyckats varje gång pojkar är aggressiva och flickor är ”pimpinetta” borde rätt och slätt acceptera att barnet gjort bedömningen vid denna tidpunkt att det är det mest ändamålsenliga eller bekväma sättet att bete sig. På liknande vis borde barn vara fria att ta till sig positioner som idag förknippas med andra könet genom att få tillträde till en diskurs där innehavet av en viss sorts könsorgan inte begränsar någon till ”maskulina” eller ”feminina” positioner (Davies 2003 s 214).

Ovanstående resonemang om att försöka gå bortom dikotomier och polarisering och att inte automatiskt se det som ett misslyckande om barnen tar upp traditionella positioner har jag försökt ta med mig i arbetet.

Forskning om jämställdhetsarbete ute i förskolorna

Det finns ett antal studier som delvis berör jämställdhetsarbete i svenska förskolor. Här kan till exempel nämnas Eidevalds (2009) arbete om förskolepedagogers bemötande och de sätt på vilket diskurser om flickor och pojkar producerar makt som, bland annat, visar att det inte är några skillnader i pedagogernas bemötande av barnen beroende på om förskolan deltagit i jämställdhetsprojekt eller inte. Gillbergs (2009) aktionsforskningsstudie behandlar en förskolas jämställdhetsarbete och i vilken mån detta arbete erkänns av aktörer som pedagogerna måste förhålla sig till, till exempel kommun, rektorer, föräldrar och barn. Här finns också arbeten som mer uttryckligt fokuserar på förskolornas jämställdhetsarbete (Nordberg 2005b; Tallberg Broman 2006; Martinsson 2007, 2008, Reimers 2008, Dolk 2009, Eidevald 2010). Här behandlas till exempel vad som beskrivits i termer av ”kompensatorisk pedagogik” och indelning i enkönade grupper. Ett tema i dessa studier, där empirin bland annat baseras på analyser av böcker om jämställdhetsarbete i förskolan och enkäter riktade till förskolepedagoger, är en kritisk hållning gentemot att flickor och pojkar behandlas som enhetliga grupper i jämställdhetsarbetet, bland annat genom kompensatorisk indelning i enkönade grupper. Nordberg (2005b) poängterar till exempel att förskolornas jämställdhetsarbete i högre grad måste se till frågor om makt och variationer bland flickor respektive bland pojkar och involvera barnen i arbetet. Frågor om jämställdhet i arbetet med barnen har även behandlats i de andra nordiska länderna (Arnesen 1995), till exempel i ett norskt arbete (Askland & Rossholt 2009) som också berör barns medverkan och vikten av att komma bort från dikotomier.

I mitt eget arbete har jag influerats av vikten av att se barnen som aktiva samt försöka gå bortom dikotomier. Jag försöker också att dels lyfta fram och kritiskt analysera ett antal förskolepedagogers *perspektiv* på det egna jämställdhetsarbetet och stödet och motståndet från barnen och dels den klyfta mellan teori och praktik som blir synbar.

Här vill jag även nämna ett relativt tidigt arbete som Wernersson (1980) gjorde i början av 1980-talet där olika innebörder i jämställdhet klassificerades med syftet att spåra ideologiska antaganden i skolans jämställdhetsarbete som kommit till användning i mitt arbetes teoretiska ramverk. I ett senare arbete, som baseras på resultaten från en enkätstudie behandlar Wernersson (2009a) också lärares och pedagogers uppfattningar om jämställdhet och att dessa både innefattar antaganden om likheter och (möjligen biologiska) skillnader. Detta mönster återfinns även i de öppna svaren i samma enkät (Gannerud 2009).

Slutligen kan nämnas att några svenska utbildningsvetenskapliga (Öhrn 2005; Holm 2008; Öhrn & Weiner 2009) och statsvetenskapliga studier (Rönblom 2002) riktar uppmärksamheten mot platsens betydelse för hur kön och andra kategorier konstrueras. Uppmärksamheten på exempelvis urbana miljöer, leder till att andra miljöer riskerar att osynliggöras (Öhrn & Weiner 2009; se också Weiner och Öhrn 2009) vilket jag tagit med mig i arbetet. Landsbygd och glesbygd beskrivs ibland även i termer av mer traditionellt eller bakåtsträvande (Rönblom 2002).

Avslutningsvis analyserar jag i min avhandling förskolans jämställdhetssträvanden och faktiska arbete med jämställdhet bland barnen på flera nivåer och i flera perspektiv. Försök till en sådan helhetsansats saknas i stor utsträckning i tidigare forskning.

3 TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER OCH CENTRALA BEGREPP

Mitt arbete är kritiskt, svagt konstruktionistiskt⁹, i viss mån poststrukturalistiskt influerat, och utgår från ett policyperspektiv och ett könsperspektiv. En konstruktionistisk utgångspunkt innebär ett ifrågasättande förhållningssätt och att rikta ljuset mot att det som beskrivs är ett av flera möjliga sätt att konstruera verkligheten (Burr 2003). Det innebär att språket, som ses som ett ”politiskt maktredskap” (Marshall 1997 s 23), är i fokus och att kunskap främst ses som en produkt av skilda sätt att definiera och kategorisera världen snarare än som en objektiv avspeglning av denna värld. Snarare än att vi hämtar kunskap från någon ”sann” utanförliggande verklighet så formas vad som ses som ”sanningar” i sociala processer (Burr 2003). Samtidigt ses framställningar och diskurser som influerade av det vidare historiska, politiska, sociala och kulturella sammanhanget (Marshall 1997; Bacchi 1999; se också Codd 1995), och således anlägger jag inte ett renodlat konstruktionistiskt perspektiv.

Nedan beskrivs först användningen av termerna ”kön” och ”genus”. Därefter beskrivs det utvidgade policyperspektiv som, framför allt influerat av Ozga (2000), används i arbetet samt det könsperspektiv som främst utgår från Connell (1987, 2002) och används för resonemangen om kön på såväl global, nationell och lokal nivå. Här berörs institutionell och diskursiv makt och betoningen på makro- och mikronivå. Efter detta beskrivs jämställdhetsfrågor som socialt konstruerade politiska problem med utgångspunkt från en kombination av Bacchis (1999) ”What’s the problem?” ansats och Marshalls (1997) kritiska feministiska policyanalys som används i avhandlingens analys. Utifrån deras resonemang inriktas analysen främst mot framställningar och olika underliggande antaganden om jämställdhet i förskolan. Särskild vikt läggs vid att undersöka konkurrerande framställningar och vad som framstår som oproblematiserat men analys av konkreta åtgärder innefattas i viss mån också. Slutligen redovisas, för att undersöka framställningar och underliggande antaganden, en sammanställning av tidigare teoretiseringar och kategoriseringar av jämställdhet. Avsikten med denna är att bryta ned jämställdhetsbegreppet teoretiskt och sammanställningen utgör en kontrasterande analysram vid den senare analysen av jämställdhet i förskolan. Kontrasteringen består i att ett antal aspekter som kan ses som särskilt relevanta ur ett könsteoretiskt, feministiskt influerat perspektiv särskilt uppmärksammas.

⁹ Min bedömning är att det inte finns någon helt klar skiljelinje mellan konstruktionistisk och konstruktivistisk. För vidare resonemang se Lundgren 2000; Eilard 2008.

3.1 Kön/Genus

Begreppet genus används generellt för att betona att vad som anses vara kvinnligt och manligt är sociala konstruktioner. Det implicerar vidare att forskningen är relationell och innefattar båda könen. Avsikten med att introducera genus var ursprungligen att särskilja mellan biologiskt (kön) och socialt (genus) men det finns svårigheter med en sådan distinktion. Jag delar Anderssons och Johanssons (2007) uppfattning att vi bara kan förstå det biologiska könet genom våra "notions and conceptions" om detta kön (a.a. s 8). Genusbegreppet har kritiserats för att det numera mist sin politiska skärpa (Andersson 2002; Freidenvall 2007). I kappan och i de artiklar i avhandlingen som är skrivna på svenska (II och III) används därför i regel¹⁰ termen "kön" vilket ses som socialt och kulturellt konstruerat och relationellt. I de engelska artiklarna (I och IV) används "gender" vilket är den gängse termen inom brittisk forskning om kön på utbildningsområdet. Såväl kön som jämställdhet ses alltså som sociala konstruktioner, som något som "görs" (West & Zimmermann 1987) och förhandlas i en ständig process.

3.2 Policy som process och pedagoger som policymakare

Avhandlingen, som omfattar ett brett fält från statlig förskolepolitik till förskolepraktik, handlar om genomförandet, implementeringen av offentlig policy (Hill och Hupe 2002). Vanligen används ett uppifrån- (top-down) eller ett bottom-up (nedifrån) perspektiv för att analysera implementering av politik (Rothstein 1994). I mitt arbete kombineras dessa två perspektiv genom kritisk analys av både politik och praktik. Arbetet är i linje med feministiskt influerad forskning (Lovenduski, 1999) på så vis att ett nedifrån perspektiv uppmärksammas.

Det finns ingen entydig definition av vare sig policy eller vad det innebär att ha ett policyperspektiv. En relativt okomplicerad förståelse av policy är att detta handlar om de handlingar riksdag och regeringar vidtar för att få till stånd vissa resultat (Ozga 2000). Framställningar av politiska frågor och problem är betydelsefulla att undersöka inte minst eftersom de ofta är komplexa och omgärdas av politiska strider (Marshall 1997; Bacchi 1999; Ozga 2000). Liksom i fråga om jämställdhetspolitik mer generellt (Pincus 2002) ses jämställdhet i statlig förskolepolitik som resultatet av politiska stridigheter, konflikter och kompromisser på nationell nivå. Då statlig politik ofta innefattar vagheter och tvetydigheter flyttas olösta strider om vad jämställdheten innebär nedåt, till kommunerna (a.a.) och, i min studie, också till förskolorna.

¹⁰ I artikel II refereras det dock på ett ställe till "genusteoretiska" och på ett ställe till "genusforskning".

Inspirerad av framför allt den brittiska utbildningsforskaren Jenny Ozga (2000) ser jag policy som en *process* som innefattar ”negotiation, contestation or struggle”(a.a. s 2) mellan individer och grupper på olika nivåer. Policy ses alltså inte som en färdig produkt som överlämnas ”in tablets of stone to a grateful or quiescent population” (a.a. s 1) utan som något som förhandlas även av lärare, i detta arbete förskolepedagogerna. Pedagogerna ses i studien som aktiva i en policyprocess som innefattar konflikter, stridigheter och kompromisser om jämställdhet i förskolan, om innebörder i detta och om resurser. I barndomssociologisk forskning (James m.fl. 1998; Halldén 2007) ses också barnen som kompetenta aktiva aktörer (som emellertid också, särskilt de allra yngsta barnen, är i behov av omsorg vilket inte ska glömmas bort). Barnen ses likaså som aktiva i könsgörandet och jämställdhetsarbetet i förskolan (Thorne 1993, Davies 2003).

3.3 Könsperspektiv: strukturer, ordning och regimer

Den australiensiska sociologen Robert Connells resonemang (1987, 2002) om *könsordning* (gender order) och *könsregimer* (gender regimes) har setts som användbart för att fånga dynamiken mellan övergripande *strukturer* på global och nationell nivå och förskolornas jämställdhetsarbete på den lokala nivån.¹¹

Med könsordning avses det historiskt konstruerade mönstret av relationer mellan kvinnor och män på samhällelig nivå där gruppen män generellt är överordnad gruppen kvinnor. Mönstret kan se ut på flera sätt och här kan finnas variationer beroende på såväl tid som rum (Connell 1987, 2002). Connell tar upp både mäns *generella dominans* i förhållande till kvinnor som *hierarkier och variationer* mellan grupper av män och maskuliniteter respektive grupper av kvinnor och feminiteter. En heterosexuell norm är en central aspekt i upprätthållandet av könsordningen. Med könsregimer avses avgränsade delar av den lokala nivån inom vilka relationerna mellan könen kan stämma överens med den samhälleliga könsordningen samtidigt som det också kan finnas utrymme för lokala variationer (Connell 1987, 1996, 2002). Connell betonar, i linje med Ozga (2000) praktikens betydelse och framhåller att det är i mänskliga vardagliga relationer som könsrelationer skapas och utan sociala praktiker kan relationerna inte existera. Varaktiga relationer och praktiker skapar mönster, sociala strukturer.

¹¹ Engelskans gender kan översättas till både genus/kön på svenska. Jag har, i likhet med Holm (2008) och Odenbring (2010) valt att översätta ”gender order” till könsordning och ”gender regime” till könsregim. Huvudskälet till detta är att jag, som beskrivits i avsnitt 3.1, genomgående använder termen kön i de delar av arbetet som är på svenska och vill ha en konsekvens i formuleringarna.

Institutionaliserad makt

Makt är ett centralt begrepp inom könsforskning, särskilt feministiskt influerad sådan (Thurén 2003) men inte alltid något som definieras. Connell (1987, 2002) diskuterar, som nämnts ovan strukturer och hierarkier och berör också särskilt organiserad, *institutionaliserad makt* och en diffus, *diskursiv makt*. Den institutionaliserade makten, i detta arbete staten och kommunerna, utgör en central aspekt av könsstrukturen (Connell 1987, 1990, 2002):

The state is constituted within gender relations as the central institutionalisation of gendered power. Conversely, gender dynamics are a major force constructing the state, both in the historical creation of state structures and in contemporary policy (Connell 1990 s 519).

Många andra forskare, bland annat Bacchi (1996, 1999, 2005, 2009) och Marshall (1997), har i likhet med Connell betonat betydelsen av att undersöka offentlig politik (se också Stromquist, 2000; Magnusson m.fl. 2008; Lombardo m.fl. 2009) och dess effekter på jämställdhetsfrågor. Marshall (1997 s 6) påtalar, till exempel, att studier av offentlig politik handlar om att undersöka dominerande diskurser¹² medan Stromquist (2000) poängterar att staten är ”one of the most powerful institutions in any contemporary society and that it carries crucial importance in efforts to attain redefinitions of gender” (a.a. s 421). Staten kan alltså ses som en betydelsefull aktör samtidigt som nationalstater verkar i en allt mer globaliserad värld vilket inneburit ökad betydelse och påverkan av mellanstatliga, överstatliga och andra internationella samarbeten och organisationer (se t.ex. Connell 2002; Lombardo m.fl. 2009). En internationell dimension av jämställdhets- och könspolitik uppmärksammas i artikel IV som innefattar en jämförelse mellan svensk och skotsk förskolepolitik.

Diskurser, diskursiv makt och analys av diskurser

Eftersom användningen av diskursbegreppet har ökat markant inom samhällsforskning (Bergström & Boréus 2000; Winther Jorgensen 2000), inom svensk och internationell könsforskning (Thurén 2003; Bacchi 2005) och inom nordisk forskning om kön på utbildningsområdet där ”diskursanalytiska verktyg används flitigt” (Nyström 2009 s 7) behöver några ord sägas om hur ”diskurser” används i avhandlingen. Mer konkret utgår jag i arbetet från Winther Jorgensen och Phillips (2000) som definierar diskurs som ”ett bestämt sätt att tala om och förstå världen (eller ett utsnitt av världen)” (a.a. s 7). Detta bestämda sätt innefattar vissa underliggande antaganden, regler eller ramar om världens beskaffenhet (a.a.). Mer konkret kan dessa antaganden i mitt arbete till exempel

¹² Det är även möjligt att tolka Butler (1997) på detta vis. Hon påtalar att staten kan ses som en aktiv producent av offentliga samtal, ”demarcating the line between the speakable and unspeakable” (a.a. s 77).

handla om olika idéer och uppfattningar om likheter och skillnader mellan könen eller om förskolans funktion. Diskurser ses alltså som ett slags underliggande *ramar* som begränsar aktörers framställningar och som (om)förhandlas i en ständig process. Diskurser fungerar *meningsskapande*, de bidrar till att forma det de pratar om (Bacchi 1999). Detta meningsskapande brukar refereras till i termer av *diskursiv praktik*. Den ovan beskrivna processen med förhandlingar antas, i linje med Foucaults (1980) resonemang om förbindelsen mellan makt och kunskap, innefatta en diffus *diskursiv makt*, som inte innehas av någon utan är relationell och flytande och handlar om vilken kunskap som räknas som legitim och sann. Via den diskursiva makten fixeras och normaliseras vissa (dominerande) diskurser som framstår som sanna och därigenom utesluts andra konkurrerande diskurser i en ständig process. Jag finner tanken att en maktaspekt finns med i samtliga situationer tilltalande eftersom det ger ett visst utrymme för förändring. En utgångspunkt i detta arbete är att den ovan beskrivna processen med (om)förhandlingar och meningsskapande, som innefattar diskursiv makt, sker i samtliga situationer på såväl makro- som mikronivå.

Bacchi (2005) skiljer mellan *diskursanalys*, där fokus främst riktas mot mikronivå, och *analys av diskurser*, där större betoning läggs på samspelet mellan makro- och mikronivå. Mitt arbete kan närmast beskrivas som en analys av diskurser där uppmärksamhet riktas mot både makro- och mikronivå och mot om framställningar av jämställdhet i förskolan är samstämmiga eller konkurrerar mellan nivåer.

3.4 Jämställdhetsfrågor som socialt konstruerade politiska problem

Som framgått ovan utgör policy- och könsperspektiv övergripande teoretiska utgångspunkter för arbetet. I avhandlingens analys har dock framför allt en kombination av Carol Lee Bacchis (1999; se också 2009) ”What’s the problem?” ansats och Cathrine Marshalls (1997) beskrivning av ”kritisk feministisk policyanalys” använts som analysram arbetet igenom vilket beskrivs nedan.

Flertalet diskursanalytiskt influerade könsforskare (t.ex. Marshall 1997; Bacchi 1999) refererar till Foucaults (1980) resonemang om diskursiv makt och så också Connell (1987, 2002). Det finns även, som Erixon Arreman (2005) påpekar, vissa likheter mellan Faircloughs (1995, 2003) kritiska diskursanalys och Marshalls (1997) kritiska feministiska policyanalys. Bland annat gör de båda tydliga samhälleliga kopplingar och det finns visst utrymme för förändring (Winther Jorgensen & Phillips 2000). Jag har dock sett Bacchis (1999) och Marshalls (1997) teoretiska resonemang om policy och diskurser som mer användbara eftersom de, i motsats till både Foucault och Fairclough, berör kön- och jämställdhetsfrågor i jämställdhets-, utbildnings- och förskolepolitik. Mer konkret har Bacchi gjort länderjämförelser av jämställdhetspolitik (1996) som,

bland annat, innefattar Sverige samt studier av utbildningspolitik och förskolepolitik, bådadera med fokus på ett anglosaxiskt sammanhang (1999). Marshalls (1997) arbete handlar om jämställdhetsfrågor och utbildningspolitik, även detta med fokus på en anglosaxisk kontext.

Det finns likheter mellan Bacchis (1999) och Marshalls (1997) teoretiska resonemang om jämställdhetsfrågor i politiken. De riktar båda fokus mot språket, mot politiska frågor och problem som socialt konstruerade och berör diskurser som meningsskapande och även diskursiv makt. Båda betonar också vikten av historisk, politisk, social och kulturell kontext.

Bacchis (1999) socialkonstruktionistiska ansats har använts i ett antal studier av jämställdhet i de nordiska länderna (Magnusson 1999, 2000; Rönnblom 2002; Freidenvall 2007; Magnusson m.fl. 2008), och av svensk utbildningspolitik (Rönnerberg 2007a; 2007b). Bacchi (1999) synliggör antaganden om policyfrågor och problem så som de kommer till uttryck i föreslagna lösningar. Hennes utgångspunkt är att problem inte existerar utan att någon definierar det som problem. Trots att hon accepterar att det finns problematiska förhållanden så kan vi inte prata om dessa förhållanden ”utanför” deras konstruktioner och därför är det konstruktionerna som är intressanta. Som hon själv också påpekar innehåller ansatsen egentligen inte något nytt men resonemangen är klara och tydliga. Bacchi poängterar att handlingslinjer alltid innefattar mer eller mindre tydliga *framställningar*¹³ av det eller de policyproblem som ska lösas. Ansatsen öppnar också upp för analys av ett antal frågor som ofta negligeras, till exempel hur policyförslag innehåller en explicit eller implicit *diagnos* av det aktuella problemet, hur dessa framställningar ofta innehåller *antaganden* som sällan underkastas analys, och hur föreställningarna i sig verkar begränsande för olika möjligheter och handlingsvägar. Hon frågar också vad som ses som *oproblematiskt* givet denna framställning av problemet, hur förslag eller åtgärder skulle skilja sig åt om problemet hade framställts på ett annat sätt och betonar vikten av att undersöka *konkurrerande framställningar*. Bacchi utvecklar, som beskrivits ovan, mer än Marshall (1997) resonemanget om politiska frågor och problem som socialt konstruerade. Den senare är dock, vilket är mer i linje med utgångspunkterna i detta arbete, mer uttalat kritisk och behandlar också mer utförligt hur det kan undersökas vad som ses som *oproblematiskt*, vad som utgör ”areas of silence”, ett ämne som även berörts av andra könsforskare inom utbildningsområdet (Weiner & Berge 2001; Weiner & Öhrn 2009; Öhrn & Weiner 2009). Detta utvecklas mer i avsnitt 3.5. men först behöver några ytterligare ord sägas om förhållandet mellan aktörer och diskurser.

¹³ På engelska använder Bacchi ordet ”representations”, representationer. Här är det dock också möjligt att använda termen ”constructions”, konstruktioner, vilket jag gör i de delar av arbetet som är på engelska medan jag på svenska använder framställningar och konstruktioner.

Det finns ingen enighet inom samhällsvetenskaplig konstruktionistisk forskning om i vilken mån språk och diskurser styr verklighetsuppfattningen. Många diskursanalytiska arbeten tenderar att tona ned betydelsen av samhälleliga aktörer (Bergström & Boréus 2000). Mitt arbete utgår dock från ett kritiskt, svagt konstruktionistiskt och i viss mån poststrukturalistiskt influerat policy och könsperspektiv där aktörer tillmäts betydelse och diskurser antas existera parallellt och samverka med materiella och kontextuella förhållanden. Samtidigt är det viktigt att komma ihåg att olika aktörer, som till exempel förskolepedagogerna i studien, inte är fria att ta upp vilka diskurser som helst (Bacchi, 2005) utan det finns vissa ramar, vissa dominerande diskurser, att förhålla sig till.

Eftersom mitt arbete befinner sig i skärningspunkten mellan statlig och kommunal förskole- och jämställdhetspolitik och förskolepraktik är det rimligt att anta att här finns ett *spänningsfält*¹⁴ med konkurrerande framställningar och olika underliggande antaganden om vad arbetet med jämställdhet i förskolan innebär. Eftersom den offentliga politikens betydelse för att legitimera vissa diskurser och utesluta andra har betonats (Connell 1987, 2002; Marshall, 1997; Bacchi, 1999; Stromquist 2000) kan statliga nationella diskurser om jämställdhet i förskolan ses som särskilt legitima och möjligen också som dominerande.¹⁵

3.5 Teoretiseringar och kategoriseringar av jämställdhetsbegreppet

Med utgångspunkt från Ozgas (2000) syn på pedagoger som policymakare och Connells (1987, 2002) betoning på praktiken blir det rimligt att använda Bacchis (1999) och Marshalls (1997) diskussioner, som främst berör politik, för analys av både förskolepolitik och praktik. Jag har tagit fasta på deras resonemang om att undersöka underliggande *antaganden* i framställningar samt lägga särskild vikt vid att undersöka *konkurrerande framställningar* och vad som framstår som *oproblematiskt*. Utifrån deras resonemang har jag satt ihop en tvärvetenskapligt baserad sammanställning som bygger på tidigare teoretiseringar och kategoriseringar av jämställdhetsbegreppet. Den baseras främst på svenska och

¹⁴ Med Foucaults terminologi kan detta spänningsfält beskrivas som en *diskursiv formation* och med Faircloughs terminologi som en *diskursordning* (Winther Jorgensen & Phillips 2000).

¹⁵ Det är dock inte helt självklart att de med automatik kan ses som dominerande, dels eftersom statlig jämställdhetspolitik i högre utsträckning kanske snarare utgjort en del av andra dagordningar än varit något mål i sig (Hirdman 2001; Lombardo m.fl. 2009), dels eftersom det utöver staten finns andra samhälleliga aktörer av särskild betydelse för att legitimera vissa diskurser och utesluta andra.

anglosaxiska utbildningsvetenskapliga och statsvetenskapliga arbeten men även forskning inom, till exempel, historia, medicin, sociologi och psykologi berörs.¹⁶

I det följande söker jag bryta ned det politiska begreppet jämställdhet teoretiskt för att därigenom kunna analysera innebörder på olika nivåer och över tid i ett förskolesammanhang. I linje med Bacchi (1999) och Marshalls (1997) betoning på att inte undersöka bara vad som finns med utan också vad som möjligen framstår som oproblematiskt, det vill säga utgör ”areas of silence”, riktas särskild uppmärksamhet i sammanställningen mot hur jämställdhetsproblemen *skulle kunna* framställas ur ett könsteoretiskt feministiskt influerat perspektiv och om detta uppmärksammas. Fokus riktas mot de grupper, områden och åtgärder som berörs. Min ansats kan närmast beskrivas som en *kontrasterande analysram* som satts upp utifrån ett policy- och könsteoretiskt perspektiv. Följande analytiska dimensioner eller skiljelinjer, som för tydligheten presenteras separat men egentligen överlappar varandra, kommer att behandlas:

Vilka ska bli jämställda? (Handlar diskurserna om följande: individer-grupper, likheter-skillnader-intersektioner, mottagare-medaktörer, makt-ingen makt.)

Inom vilka områden ska barnen bli jämställda? (Handlar diskurserna om följande: förskola-offentlig sfär-privat sfär-könsordning.)

Framställningar vis-à-vis konkreta åtgärder och metoder (Symbolisk-materiell policy.)

Vilka ska bli jämställda? Likheter, skillnader och intersektioner

Detta avsnitt handlar om att analytiskt bestämma *vilka* det är som ska bli jämställda. Det är kopplat till den forskningsfråga i arbetet som handlar om hur pedagogerna och barnen framställs i arbetet med jämställdhet i förskolan. Handlar det om kvinnor och män och flickor och pojkar eller framför allt om det ena könet? Handlar det om individer eller om grupper och vilken betoning ska läggas på likheter, skillnader och mångfald dem emellan? Detta är frågor som i årtionden har diskuterats inom könsforskningen. En första distinktion kan, vilket berördes redan i Wernerssons (1980) analys av jämställdhet i början av 1980-talet, göras mellan om det är *individer* eller *grupper* som ska bli jämställda.

I avhandlingen görs också en distinktion mellan *likheter*, *skillnader* och *intersektioner* som är i linje med den uppdelning som den brittiska statsvetaren Judith Squires (2003) föreslår av jämställdhetsbegreppet.¹⁷ Jämställdhetsbegreppet har inom svensk könsforskning diskuterats analytiskt i relation till begreppsparet *likhet* och

¹⁶ Tyngden på utbildningsvetenskapliga arbeten motiveras av att arbetet handlar om förskolan medan antalet arbeten från det statsvetenskapliga fältet baseras på att jämställdhet är ett politiskt begrepp som i hög utsträckning behandlats i politisk teori.

¹⁷ En reservation är dock att jag, utifrån den kritik som riktats mot mångfaldsbegreppet (de los Reyes m.fl. 2003), valt att i stället använda termen *intersektioner*.

skillnad.¹⁸ Utifrån vad jag i arbetet valt att kalla ett *likhetsperspektiv* (Freidenvall 2007) ska könen, något förenklat, få del av lika rättigheter och behandlas lika. En utgångspunkt i detta perspektiv, som i grunden är liberalfeministiskt, är att kön inte ska ha någon betydelse. Här betonas snarast universalism och kategorin ”individ” ses som oproblematiserad förutsatt att kvinnor inkluderas. Perspektivet har fått kritik för att förminska skillnader mellan könen och för att det riskerar att reproducera en manlig norm (Wernersson 1980; Marshall 1997; Dahlerup 2001; Freidenvall 2007). Utifrån vad jag i arbetet kallar ett *skillnadsperspektiv* (Freidenvall 2007), vilket även beskrivits i termer av särart, betonas i stället att mänskligheten består av två kön med olika tillgång till makt och inflytande. Skillnader mellan kvinnor och män betonas liksom en uppvärdering av den förstnämnda gruppens perspektiv och erfarenheter. Hänvisningar till individ och universella¹⁹ medborgare godtas inte eftersom det innebär att både manliga normer och den ojämna maktfördelningen lämnas intakt. Här betonas alltså snarast partikularitet. Enligt detta perspektiv, som kritiserats för att det finns en risk för essentialism, måste underordnade *grupper*, såsom kvinnor, vinna erkännande på grund av sin skillnad och framföra politiska krav baserade på skillnader (Wernersson 1980; Marshall 1997; Dahlerup 2001; Freidenvall 2007).

Utöver detta har jag valt att också undersöka i vilken mån det går att skönja ett intersektionellt perspektiv i framställningar och åtgärder. Här utgjorde framför allt Marshalls (1997) men också den engelska utbildningsforskaren Gaby Weiners (1994; se också Weiner & Berge 2001) resonemang särskilda inspirationskällor i studiens inledning. Marshall (1997) poängterar i sin beskrivning av kritisk feministisk policyanalys återkommande vikten av att inte enbart se till kön och inte heller acceptera ”policies that look at women as *one unified category*” (a.a. s 25, min kursivering). Connell (1987, 2002) och Bacchi (1999) poängterar också, liksom många andra forskare, att kön inte utgör någon enhetlig kategori utan skillnader *inom* könen behöver uppmärksammas och kön behöver analyseras i relation till andra socialt konstruerade kategorier. Vikten av att inte enbart se till kön har historiskt lyfts fram av olika teoribildningar (Lykke 2009) och betonas nu bland annat av forskare som förespråkar ett intersektionellt perspektiv (de los Reyes m.fl. 2003). Frågan om intersektioner är teoretiskt central. Därför valde jag att undersöka om jämställdhetsbegreppet exklusivt behandlar relationen mellan könen, vilket var fallet då begreppet uppfanns (Florin & Nilsson 2000), eller om intersektioner, skärningspunkter, mellan kön och andra kategorier berörs. Särskilt fokuserades inledningsvis om skärningspunkter mellan kön, social

¹⁸ Det finns en liknande diskussion i en anglosaxisk kontext, vilket inom den brittiska forskningen på utbildningsområdet bland annat berörs av Turner m.fl. 1995; Riddell 2003, 2008, men här används främst svenska arbeten.

¹⁹ Enligt Young (2000) misslyckas alla försök att innesluta människor i ett universellt individbegrepp. Inneslutning av det generella leder till uteslutning av det specifika vilket innebär att underordnade grupper, som kvinnor och etniska minoriteter, fräntas möjligheten att framföra politiska krav och politiskt erkännande baserat på skillnader.

bakgrund och etnicitet framställdes som betydelsefulla eller inte i jämställdhetsarbetet. Vad gör jämställdheten med social bakgrund och etnicitet var den fråga jag ställde till materialet. Utöver detta försökte jag också att i analysen vara öppen för om andra skärningspunkter uppmärksammades.

I linje med Risbergs (2004) resonemang intar jag i arbetet en pragmatisk hållning där begreppen *likheter*, *skillnader* och *intersektioner* fungerar som redskap för att analysera var betoningen i framställningar och åtgärder läggs.²⁰ Utifrån Bacchi (1999), samt utifrån Frasers (1995, 1997; se också Scott 1988) och Squires (2003) resonemang om att det ena inte behöver utesluta det andra eller tredje, har jag valt att se dessa tre dimensioner som *delvis konkurrerande men inte ömsesidigt uteslutande*.²¹

Vilka ska bli jämställda? Mottagare- Medaktörer

Det har setts som teoretiskt relevant att särskilja mellan i vilken mån förskolebarnen framställs som mottagare respektive medaktörer i jämställdhetsarbetet. Framställningar kan baseras på underliggande könsrollsteoretiska antaganden, där det finns en avsaknad av maktperspektiv och en betoning på flickor och pojkar som enhetliga grupper och *mottagare* av jämställdhetsarbetet, respektive nyare könsteorier (Connell 1987, 2002 ; Thorne 1993; Davies 2003) där makt, liksom hierarkier och variationer bland flickor och bland pojkar, uppmärksammas och barnen ses som *medaktörer* i arbetet. Här har jag framför allt influerats av Davies studie (2003) som tydligt visar hur flickor och pojkar ”gör” kön, och Thornes (1993) studie som på ett liknande sätt visar hur barnen konstant diskuterar innebörder i kön och hur könsgränser både upprätthålls (*borderwork*) och överskrids (*crossing*).²² Att barnen, och inte bara de vuxna, ses som aktiva är som nämnts också något som i hög grad även betonas i barndomssociologisk forskning (Halldén 2007).

²⁰ Risberg (2004) analyserar likheter och skillnader men min bedömning är att hennes resonemang är överförbara till en analys som även innefattar intersektioner.

²¹ Frasers (1995) teoretiska resonemang om rättvisa mellan kvinnor och män förutsätter att *olika behandling* i vissa fall bör *elimineras* och i andra fall *behållas* eller *stärkas*. Enligt henne innefattar en rättvis politik mellan kvinnor och män både *lika behandling* i form av åtgärder som syftar till *omfördelning* av ekonomiska och sociala resurser och åtgärder som innefattar *olika behandling* med syftet att ge ett kulturellt eller symboliskt *erkännande* av kvinnor som grupp. Omfördelningsrättvisa går att koppla till ett likhetsperspektiv och erkännanderättvisa går i viss mån att koppla till skillnadsperspektivet (Lindvert 2002). Squires (2003) förespråkar i sin tur en pragmatisk syntes, en kombination av de tre delarna likheter (individuell rättvisa), skillnader (grupprättvisa) och intersektionalitet (intersektionell rättvisa).

²² Thornes beskrivning av hur könsgränser upprätthålls (*borderwork*) kan jämföras med vad Davies (2003) definierar som ”kategoriuppehållande arbete”.

Vilka ska bli jämställda? Makt-ingen makt

Makt kan definieras på många olika sätt och uppmärksammas ofta inom könsforskningen, särskilt feministiskt influerad sådan (Thurén 2003). Då jämställdhetsbegreppet infördes var maktrelationer inte i förgrunden (Florin & Nilsson 2000) vilket var i linje med ett könsrollsteoretiskt perspektiv. Wernersson (1980) poängterade dock redan i början av 1980-talet att frågor om makt utgör en del av det ”grundläggande innehållet” i jämställdhet mellan kvinnor och män. Hon berör bland annat kvinnors och mäns makt över sitt eget liv och makten i samhället.

Jämställdhetsbegreppet har setts som relativt analytiskt ointressant av feminister, bland annat därför att det ofta fungerat som ett neutraliserande begrepp där frågor om makt ofta försvunnit från analysen (Magnusson 1999). I mitt arbete analyseras huruvida jämställdhet i förskolan framställs handla om makt eller inte och, om så är fallet, vilken slags makt detta handlar om. Malin Rönnbloms (1997) studie om hur olika argument för kvinnors deltagande i politiken kan sammankopplas med olika definitioner av makt har utgjort en särskild inspirationskälla. Hon särskiljer mellan 1) *öppen makt*, 2) *makt över dagordningen* och 3) *tolkningsföretråde*. Dessa tre definitioner baseras på en kombination av Lukes (1974) resonemang om maktens tre dimensioner och Foucaults resonemang om diskursiv makt till vilka ett könsperspektiv adderats. Med den öppna makten avses lika antal. Med makten över dagordningen avses inflytande och utrymme att påverka vilka frågor som över huvud taget ska tas upp och beslutas om och inte, i mitt fall i förskoleverksamheten. Vid sin beskrivning av en tredje form av makt, tolkningsföretråde, utgår Rönnblom (1997) från Foucault och beskriver den diskursiva makt som presenterades i avsnitt 3.3. Det handlar med andra ord om makten att konstruera det normala, vad som utgör *norm*. I avhandlingsarbetet har jag, ett intresse som växt under arbetets gång, sett det som mest intressant att undersöka i vilken mån framställningarna av jämställdhet i förskolan uppmärksammar och problematiserar vad som utgör normen. Utöver detta undersöks, vilket utvecklas i nästa avsnitt, också i vilken mån strukturella maktskillnader berörs.

Inom vilka områden ska de bli jämställda? Förskola, offentlig och privat sfär och könsordning.

Jämställdhetsfrågor och problem kan framställas som avgränsade till förskolan eller det kan göras kopplingar till det vidare samhället. Att göra en analytisk distinktion mellan olika områden eller sfärer kan kopplas till forskningsfrågan om vilket omfång pedagogernas jämställdhetsarbete med barnen framställs ha. Om allt för stor tonvikt läggs på barnet som ”becoming”, det vill säga på vad barnet ska bli, snarare än på vad det redan är (”being”) (Halldén 2007) så kan detta ses som bekymmersamt ur ett barndomssociologiskt perspektiv. Samtidigt får detta ses som en balansgång eftersom det ur ett könsperspektiv kan ses som relevant

att inte avgränsa jämställdhetsarbetet i förskolan till enbart en ”förskolefråga” utan se det som en del av ett större arbete med ett jämställt samhälle.

Ur ett könsperspektiv är det relevant att undersöka *vilka* samhällseliga sfärer som uppmärksammas (Wernersson 1980; Marshall 1997; Hjalmskog 2000; Freidenvall 2007). Samhällets uppdelning i en offentlig/politisk/manlig sfär och en privat/opolitisk/kvinnlig sfär ifrågasattes på 1970-talet av den feministiska rörelsen med det välkända slagordet ”det personliga är politiskt” (Wendt & Höjer 1996 s 37). Att inte enbart den offentliga sfären utan även den privata sfären (hem och barn) handlade om politik betonades. Att problematisera förhållandet mellan offentlig och privat sfär, har setts som särskilt intressant eftersom förskolan är en institution där det offentliga och privata så tydligt möts (Halldén 2007). Här har Hjalmskogs avhandling (2000) varit en särskild inspirationskälla. Utöver att göra en distinktion mellan offentligt och privat har jag, utifrån Connells (1987, 2002) resonemang om könsordning som berörs i avsnitt 3.3, sett det som särskilt relevant att undersöka om vidare samhällseliga strukturer och strukturella skillnader i makt berörs i resonemangen om det vidare samhället.

Framställningar vis-à-vis konkreta åtgärder

Marshall (1997; se också Mazur 1996) diskuterar i sitt resonemang om kritisk feministisk policyanalys *symbolisk* respektive *materiell* policy och vikten av att uttalanden inte bara är symboliska utan följs upp med konkreta (materiella) åtgärder. Utifrån detta resonemang ställs en forskningsfråga om överensstämmelsen mellan framställningar av jämställdhet i förskolan och de konkreta åtgärder som vidtagits för att främja detta, och som behandlas i samtliga fyra artiklar.

4 STUDIENS GENOMFÖRANDE

4.1 GPPP-projektet

Avhandlingen har skrivits inom ramen för ett nationellt projekt "Förändrade köns/genusordningar i skola och utbildning. Policy, perspektiv och praktik (GPPP)", ett samarbete mellan Umeå universitet, Göteborgs universitet, Borås högskola och Malmö högskola som delfinansierades av Vetenskapsrådet och Skolverket/Myndigheten för skolutveckling. Projektet löpte mellan åren 2003-2006 och innefattade, förutom mitt avhandlingsarbete också tre andra doktorandprojekt (Eilard 2008; Holm 2008; Hjalmarsson 2009b). Projektet i sin helhet har sammanfattats i en gemensam antologi (Wernersson 2009b). Delprojektet i Umeå, "Jämställdhet and gender equality as policy, discourse and practice – international comparisons", leddes av professor Gaby Weiner, och det var inom detta delprojekt som mitt avhandlingsarbete bedrevs. En övergripande utgångspunkt i projektet har varit att det skett så genomgripande samhällsliga förändringar att tidigare teorier och empiri om kön i förskola och skola inte självklart kan antas ha giltighet i det postindustriella, postmoderna samhället (Giddens 1984; Beck 1992; Baumann 1992; Castells 1998).

Projektmedverkan har bland annat inneburit att ta fram frågor till en för projektet gemensam lärarenkät. Denna har dock inte kommit till användning i föreliggande arbete. Den betoning på förändring som har funnits inom projektet har också influerat inriktningen av mitt arbete (se särskilt artikel I, IV). Utöver detta fokuseras också förändringar av hur könsfrågor framställs i olika sammanhang (internationell-, nationell-, kommunal- och förskolenivå) och förändringar mellan nivåer. I fråga om teoretiska utgångspunkter har det nationella projektet inte varit styrande utan detta har varit upp till medverkande i respektive delprojekt att bestämma.

4.2 Metodval

Eftersom arbetets teoretiska utgångspunkter riktas mot språk, framställningar och diskurser och jämställdhet ses som konstruerat och något som förhandlas i en ständig process har kvalitativa metoder setts som mest lämpliga. Att analysera dokument och intervjuer utifrån den teoretiska ram som beskrivits ovan har setts som användbart eftersom det finns utrymme att i materialet leta efter framställningar och underliggande antaganden. Analys av dokument från olika tidsperioder har gjorts för att fånga stabilitet och förändring över tid. Att välja att göra öppna (artikel IV) och halvstrukturerade (artikel II, III) intervjuer har ansetts adekvat eftersom detta lämnar relativt stort utrymme för de intervjuade att utveckla sina resonemang samt utrymme för mig att ställa följdfrågor. Att

använda sig av intervjuer har också varit ett sätt att fånga upp stabilitet och förändring över tid och frågor om detta har berörts under intervjuer med såväl skotska forskare som med svenska kommunala nyckelpersoner och förskolepedagoger.

4.3 Dataproduktion. Urval och källor

Avhandlingen bygger på ett sammansatt empiriskt material från olika nivåer: statliga (svenska och skotska) och kommunala policydokument på förskolans område, intervjuer från forskare, kommunala tjänstemän och förskolepedagoger. Också visst kompletterande material såsom kommunikation via e-mail från de undersökta kommunerna, dokumentation om förskolornas jämställdhetsarbete, anteckningar från fältsamtal och den loggbok som förts har legat till grund för arbetet. Erfarenheter från tidigare studier har bidragit till utformning av de efterföljande. Insamlingen av materialet ägde rum under åren 2003-2008 (Tabell 1). Nedan redovisas det sammanhang inom vilket arbetet genomförts, urval av material, analys av material och forskningsframställning. Vidare behandlas reflexivitet, kvalitetskriterier och etiska överväganden.

Tabell 1. Dataproduktion: tid och slag av data

2003	2004	2005	2006	2007	2008
Svenska statliga dokument	Svenska och skotska statliga dokument Intervjuer: skotska forskare (n=4).	Enkät insamlad	Svenska och skotska statliga dokument Kommunala dokument	Svenska och skotska statliga dokument Kommunala dokument Förskoledokument Intervjuer förskolepedagoger (n=9)	Intervjuer: kommunala nyckelaktörer (n=5). Kompletterande information kommuner.

Statliga och kommunala policydokument

Vid urvalet av offentliga dokument har jag inriktat mig på dokument med hög grad av sanktion, hög grad av representativitet och de vars giltighet sträcker sig över en längre tidsperiod (Lundahl 1997). Med hög grad av sanktion avses att högre organ, till exempel riksdag och regering, har godkänt källan. Med en hög grad av representativitet avses att källan speglar organisationens ståndpunkter. Bryman (2002) diskuterar bland annat *meningsfullhet* i termer av tydlighet och begriplighet, som ett bedömningskriterium för officiella dokumentets kvalitet.

I studierna av svenska och skotska nationella policydokument på förskolans område har en fokusering skett på sådana som kan betecknas som nyckeldokument på förskoleområdet. Bedömningen grundas på en form av

”backward mapping” genom att i förarbetena till nuvarande läroplan (SOU 1997:157) identifiera de tidigare dokument som refereras till som betydelsefulla, respektive dokument som bedömts som särskilt viktiga av andra forskare (Vallberg Roth 1998, 2001; 2002; Månsson 2000; Göhl-Muigai 2004; Tallberg Broman 2006). Här intar barnstugeutredningen (SOU 1972:26; SOU 1972:27) och det pedagogiska programmet (Socialstyrelsen, 1987) något av en särställning i det svenska sammanhanget. Med utgångspunkt från de nyare nyckeldokumenterna (skollag, läroplaner och regeringens utvecklingsplaner för utbildningssystemet) och tidigare forskning lades ytterligare dokument för åren 1994-2004 till. Analysen av åren 1994-2004 baseras också på dokument som behandlar revidering av skollag, av läroplan för förskola respektive grundskola, av lärarutbildning och material från Delegationen för jämställdhet i förskolans arbete (för exakt förteckning se artikel I). Det handlar alltså, även om det inte är heltäckande, om ett omfattande material.

Vid länderjämförelser väljs vanligen länder som är lika eller olika (Marsh & Stoker 1995; Lindvert 2002). Skottland valdes som jämförelseland framför allt eftersom det utgör en del av en liberal välfärdsregim och skotsk förskolepolitik därigenom kan antas vara ganska olik den svenska men samtidigt, både historiskt och genom nyare utveckling, uppvisar likheter med de nordiska socialdemokratiska välfärdsregimerna (se artikel IV). Till grund bland annat för urvalet av skotska nyckeldokument på förskolans område genomfördes under november- december 2004 intervjuer med fyra skotska forskare med expertkunnskap inom området.²³ Identifieringen av nyckeldokument gjordes i övrigt på likartat sätt som i det svenska fallet, genom att identifiera de som refereras till i senare nyckeldokument och i forskning.

När det gäller urval av policydokument från perioden fram till mitten av 1990-talet finns bara ett begränsat antal texter att tillgå (Scottish Education Department 1973; Scottish Office Education Department 1994). Från senare delen av 1990-talet och framåt har det dock varit stor aktivitet på förskoleområdet vilket innefattar produktionen av ett stort antal dokument (Clark & Waller 2007). Urvalet baseras på en sammantagen tolkning av vilka dokument som i olika sammanhang refereras till som nyckeldokument, vilka dokument som finns med i länderjämförelser, vilka dokument som används vid inspektionsverksamhet samt på personlig kommunikation med skotska utbildningsmyndigheter.

²³ Jenny Ozga, Professor of Educational Research and Director of Centre for Educational Sociology i Edinburgh var till stor hjälp med att förmedla skotska kontakter och Dr Janet Powney, Consultant in Educational Research and Evaluation var också behjälplig med information.

Vad som komplicerat urvalet är att det inte finns någon direkt skotsk motsvarighet till den svenska läroplanen som är en bindande förordning för alla barn (1-5 år) som går i förskolan. De skotska dokumenten är inte bindande och det finns inte heller något dokument som innefattar hela förskoleåldern. För jämförelsen med den svenska läroplanen för förskolan valde jag ett skotskt läroplansdokument från 1999 som omfattar förskoleverksamhet för 3- till 5-åringar, medan läroplanen för de yngsta barnen (0-3 år) i skotska förskolan inte fick samma tyngd. Detta motiveras framför allt med att det senare dokumentet hade införts relativt nyligen, det vill säga år 2005.

Intervju- och dokumentstudier på kommunal nivå

Analysen av kommuners strategier och agerande för att främja jämställdhetsarbete bland barnen i förskolan (artikel II) grundas på intervju- och dokumentstudier i ett begränsat urval kommuner. Urvalet baserades på att jag, utifrån de resonemang om plats som nämns i forskningsöversikten, ville undersöka kommuner som vanligen inte fokuseras i svensk utbildningsforskning om kön. Ofta riktas uppmärksamheten mot urbana miljöer och särskilt mot storstäder. Därför valdes fyra kommuner varav två är glesbygdskommuner och två större städer. Kommunerna är också valda utifrån att det finns likheter dem emellan: samtliga är socialdemokratiskt styrda. I samtliga kommuner finns det också förskolor som har ingått i projekt om jämställdhet i förskolan vilket möjligen innebär gynnsamma förhållanden för att arbeta med dessa frågor. Kommunernas kvalitetsredovisningar valdes ut för granskning, eftersom dessa dokument bedömdes ha hög grad av aktualitet, sanktion och representativitet. En annan typ av kommunala dokument, skolplanerna, valdes bort, eftersom sådana dokument sågs som mindre aktuella och ofta hade en mer undanskymd ställning. År 2008 intervjuades fem kommunala tjänstemän i varierande positioner som var särskilt insatta i och hade överblick över arbetet med jämställdhet i förskolan i respektive kommun.

Intervju- och dokumentstudier på förskolenivå

Intervjuer gjordes med förskolepedagoger från tre arbetslag på tre förskolor i samma kommun. Den ursprungliga intentionen var att göra denna del av studien i en glesbygdskommun. Jag övergav dock detta alternativ eftersom jag ville innefatta förskolor som arbetade särskilt aktivt med jämställdhet och det, i de glesbygdskommuner som jag överblickade, fanns färre förskolor som arbetade på detta sätt. Min bedömning var också att det skulle vara lättare att säkerställa konfidentialiteten om jag valde en kommun med ett större antal förskolor. Att välja att studera förskolor som åtminstone periodvis arbetat särskilt aktivt med jämställdhetsfrågor kan beskrivas som ett avsiktligt urval (purposive sampling, se t.ex. Cohen m.fl. 2007) för att i en liten kvalitativ studie fånga fenomen som kan antas förekomma i begränsad skala. Då jämställdhet generellt inte tycks vara en

särskild prioriterad fråga i förskolan (SOU 2006:75) är det tveksamt om förskolor i gemen skulle ha mycket att säga i detta ämne. Därför valde jag att undersöka tre förskolor i en stad av medelstorlek som särskilt arbetat med jämställdhetsfrågor. Förskolor från samma kommun valdes så att de skulle ha likartade organisatoriska och administrativa förhållanden. Sammantaget intervjuades nio personer, fyra kvinnliga förskollärare, en manlig förskollärare och fyra kvinnliga barnskötare. Sex av intervjuerna var enskilda medan ett arbetslag på tre personer på deras initiativ intervjuades i grupp. Förskolor som arbetat särskilt aktivt med jämställdhetsfrågor söktes genom en ”snöbollsmetod” (Ozga 2000 s 85) vilket innebar att jag letade i media efter den första förskolan och vid kontakterna med denna bad rektor och pedagoger om förslag på ytterligare särskilt aktiva förskolor. Ett ganska stort antal förslag på förskolor framkom varpå jag valde ut tre stycken. Vid förfrågan om tillträde till förskolorna rekommenderades de valda arbetslagen av sina rektorer. Samtliga arbetslag visade sig i efterhand ha deltagit i projektarbete om jämställdhet i förskolan. De tre förskolorna delar alltså vissa kontextuella förhållanden vilket gjort det särskilt intressant att undersöka likheter såväl som skillnader dem emellan. Utöver intervjuerna fick jag ta del av den dokumentation om förskolornas jämställdhetsarbete som intervjupersonerna tyckte var relevant.

Källkritik

Officiella dokument som handlar om jämställdhet i förskolan kan, liksom statlig jämställdhetspolitik mer generellt (Pincus 2002), kritiseras utifrån att de ibland är abstrakta och vaga. Denna kritik stämmer delvis in på de statliga dokumenten som används (artikel I, IV) och framför allt på den nuvarande svenska läroplanen för förskolan. De dokument som ingår i studien som innehåller beskrivningar av konkreta åtgärder, till exempel regeringens utvecklingsplaner för utbildningssystemet, har genomgående en mindre grad av abstraktion. Krav på kommunala kvalitetsredovisningar infördes relativt nyligen, år 2005 för förskolan. De kan kanske därför inte betraktas som färdigutvecklade men jag bedömer dock att analysen bör ge en inblick i vart jämställdhetsarbetet är på väg. I fråga om dokument framställda av stat, kommuner och förskolor, är det viktigt att vara medveten om att dokumenten är skrivna för att passa in i det politiska sammanhang som de skrivs i och att det är rimligt att anta att de framställer sig själva i en förhållandevis god dager med betoning på samhällighet och genomtänkthet (Codd 1988; Levin & Young 2000). Detta ser jag dock inte som något större problem eftersom fokus i analysen är på framställningar i dokumenten snarare än på i vilken mån dessa stämmer överens med någon utanförliggande ”verklighet”.

4.4 Genomförande av intervjuerna

Att göra öppna (artikel IV) och halvstrukturerade (artikel II, III) intervjuer har setts som fördelaktigt för att kunna undersöka framställningar och underliggande diskurser, frågor om stabilitet och förändring över tid. Att göra relativt öppna intervjuer har också setts som ett sätt att försöka komma förbi den politiska korrekthet som omgärdar jämställdhet (Rönblom 1999) genom att ge de intervjuade relativt mycket utrymme att uttrycka sig och ha egna resonemang om dessa frågor. Intervjufrågorna har alltså formulerats med intentionen att ge utrymme för intervjupersonerna att själva formulera sig och uttrycka sig och sina åsikter (Davies & Esseveld 1989, Rönblom 1999) och har följts upp med följlfrågor. Intervjuerna med de skotska forskarna var helt öppna och fokus varierade beroende på deras expertis och därför användes ingen intervjumall. En av dessa intervjuer handlade om det skotska utbildningssystemet och förskolans plats i detta, en om skotsk förskola med fokus på förskolepedagogers utbildningsbakgrund, en om jämställdhetsfrågor i skotsk politik och en om jämställdhetsfrågor i det skotska utbildningssystemet. De kommunala nyckelpersonerna och förskolepedagogerna fick i förväg ta del av intervjumallar med frågor – se bilagorna I och II.

Vid förfrågan till forskare, kommunaltjänstemän, rektorer och förskolepedagoger om att medverka i intervjuer, samt vid själva intervjusituationen har jag genomgående försökt vara tydlig om syfte och uppläggning för att skapa förtroende och en tillitsfull situation (Lather 1991; Marshall 1997; Rönblom 1999; Skeggs 2000; Marshall & Young 2006). Influerad av Rönblom (1999) hade jag i förväg också bestämt att besvara eventuella frågor om egna åsikter och värderingar vid intervjuerna.

Alla intervjuer har genomförts dagtid, vanligen som enskilda intervjuer²⁴ i ett avskilt rum på respektive arbetsplats²⁵, och spelats in. Intervjuerna med skotska forskare och förskolepedagoger varade 45-60 minuter och intervjuerna med de kommunala nyckelpersonerna 20-45 minuter. Jag lade genomgående vikt vid att få personerna att känna sig bekväma med att bli intervjuade. Intervjuerna har snarast haft formen av samtal och mallarna har främst använts för att följa upp att jag fått svar på de frågeområden som jag varit intresserad av.

Eftersom intervjuaren tar initiativ till och utformar intervjusituationen (Davies & Esseveld, 1989) och definierar och kontrollerar resultaten (Kvale 1997) blir en intervju aldrig en jämlik situation. Min strävan har dock varit att göra intervjuerna

²⁴ Från en kommun intervjuades två kommunala nyckelpersoner, på den tillfrågades begäran, samtidigt. En av intervjuerna med förskolepedagoger genomfördes också, även detta utifrån de intervjuades önskemål, som en gruppintervju med samtliga tre i arbetslaget.

²⁵ En intervju med en kommunal nyckelperson genomfördes dock som telefonintervju och en intervju med en skotsk forskare genomfördes i dennas vardagsrum.

så lite ojämlika som möjligt (Davies & Esseveld 1989; Rönnblom 1999; Marshall & Young 2006) och här spelar flera aspekter in. Till exempel var alla intervjuade, förutom två förskolepedagoger, avsevärt äldre än jag själv, vilket sannolikt medförde att min överordning som intervjuare reducerades. De intervjuades nationalitet och positioner varierar också. De intervjuade seniora skotska forskarna har samtliga högre akademiska positioner och till skillnad från mig engelska som modersmål. De svarade tillmötesgående och utförligt på mina frågor. I fråga om position kan också nämnas att det inte är självklart att det innebär status att vara i akademien jämfört med att ha ett ”riktigt” jobb (Rönnblom 1999) vilket också framkom under intervjuerna med förskolepedagogerna.

Intervjuerna fungerade sammantaget väl och jag fick relativt god kontakt med de intervjuade. Min bedömning är att min tidigare vana av intervjuer och gemensam utbildnings- och yrkesbakgrund haft betydelse. Framför allt förskolepedagogerna, som möjligen också varit mer positivt inställda eftersom de valts ut utifrån sitt aktiva jämställdhetsarbete, verkade uppskatta att intervjuerna var av samtalskaraktär. Detta betyder inte att allt fungerade väl. I ett fall uppfattade jag nyckelpersonen på kommunen som stressad alternativt irriterad redan vid intervjuens början och därför blev den kort och forcerad. I något fall krånglade tekniken.²⁶ Särskilt vid en av intervjuerna med förskolepedagoger, en gruppintervju, blev det rörigt och bråttom.²⁷ Samtliga intervjuer transkriberades, flertalet av mig själv och fyra intervjuer av en annan person i enlighet med mina instruktioner. Intervjuerna med kommunala nyckelpersoner och skotska forskare skickades ut till de intervjuade för eventuella kommentarer. Några valde att kommentera utskriften. Kommentarer rörde främst olika språkliga aspekter som också beaktades – från de kommunala företrädarna synpunkter på att utskriften var på talspråk och att man önskade att detta skulle korrigeras i artikeln medan de skotska forskarna främst gjorde ett fåtal språkliga korrigeringar av engelskan i utskriften. På grund av tidspress och praktiska omständigheter skickades intervjuutskriften inte ut till förskolepedagogerna vilket kan ses som en brist. Den aktuella artikeln ska dock, vilket överenskomms under intervjuerna, skickas dock ut till förskolepedagogerna i färdig version.

Efter intervjuerna har jag gjort reflektionen att min förskolläraryrkesbakgrund möjligen påverkade intervjuerna. Eventuellt utvecklade förskolepedagogerna resonemangen mindre än vad de kanske skulle ha gjort om intervjuaren varit mindre insatt, och kanske ställde jag färre följdfrågor. Att använda sig av en löst

²⁶ I detta fall då inspelningen inte fungerade skrev jag ned intervjuaren och skickade tillbaka dem för kommentarer samma dag.

²⁷ Tidsbristen berodde bland annat på att en av de intervjuade snart skulle sluta jobba för dagen. Det blev också rörigt eftersom en av de andra pedagogerna avvek en stund för att hjälpa till i barngruppen.

strukturerad form av intervjuer har dock sammantaget fungerat väl. De intervjuade har haft relativt utförliga resonemang om jämställdhet i förskolan.

4.5. Arbetsprocess och konkret analysarbete

Eftersom erfarenheter från tidigare delar av arbetet använts i senare delar behöver ordningsföljden på de artiklar som ingår i studien förtydligas något. Med undantag av den första delen av arbetet, den om jämställdhet i svensk statlig förskolepolitik (artikel I) har arbetet till stor del överlappat. Det har i hög utsträckning kommit att handla om jämförelser samtidigt som en uttrycklig ambition varit att undvika att måla upp dikotomier (Davies & Gannon 2005).

Analysen av intervjuerna påbörjades redan vid intervjutillfällena och fortsatte under transkriberingar och genomlysningar. Min läsning av dokument och intervjuer kan beskrivas som syftesrelaterad (Hjälmeskog 1999) på så vis att jag, utifrån det teoretiska ramverk och analysram som beskrivits, särskilt letat efter framställningar och underliggande antaganden, diskurser, om jämställdhet.

Huvudfokus har arbetet igenom riktats mot resonemangen om hur relationen mellan könen kan förbättras snarare än mot exakt vilka ord som använts. Eftersom studien innefattar en länderjämförelse (artikel IV) bör till exempel noteras att det inte finns någon exakt skotsk (eller brittisk) motsvarighet till jämställdhet över huvud taget utan i stället används här flera ord som i viss mån behandlar kön och relationen mellan könen. Detta har jag behövt förhålla mig till.²⁸ I studien av förskolepedagogerna fann jag också att de använde olika begrepp, framför allt könsroller, jämställdhet och kön, utan att resonemangen kvalitativt behövde skilja sig åt. Huvudfokus har alltså genomgående riktats mot hur det resoneras om frågor om relationen mellan könen och hur denna kan förbättras.

Analysen av dokumenten inleddes med en översiktlig genomgång av innehållsförteckning och sammanfattning följt av öppna genomläsningar för att bilda mig en uppfattning om helheten inom varje del. Därefter gjordes mer riktade läsningar av enskilda dokument utifrån det teoretiska ramverket där fokus också riktats mot i vilken mån framställningarna överensstämmer eller konkurrerar. Här undersöktes alltså intratextualitet. Därefter sammanfattades i

²⁸ Gender equality har i de artiklar (I, IV) som är skrivna på engelska använts som ett paraplybegrepp för att referera till frågor som handlar om relationen mellan könen. Detta är ingen exakt översättning av begreppet jämställdhet men den vanligast förekommande i den forskning som jag har gått igenom. Flera termer används inom brittisk och skotsk utbildningspolitik såväl som inom brittisk könsforskning på utbildningsområdet för att referera till frågor som handlar om relationen mellan könen. Gender equality har setts som ett lämpligt, vedertaget och samlande paraplybegrepp för att referera till dessa frågor.

den första delen av arbetet framställningar i dokument från för- respektive grundskola över tid och slutligen jämfördes dessa (artikel I) vilket kan ses som en undersökning av intertextualitet. Läsningen och analysen av intervjuerna följde en likartad uppläggning. I den del av arbetet som handlar om kommunerna (artikel II) sammanfattades framställningar i intervjuer och dokument för respektive kommun och slutligen jämfördes de fyra kommunerna. Ett liknande mönster följdes i analysen av förskolorna (artikel III). Jämförelsen av svensk och skotsk statlig förskolepolitik gjordes på motsvarande sätt. Först har framställningar inom enskilda dokument undersökts, därefter har överensstämmelse över tid undersökts och slutligen har de båda länderna jämförts.

Ett övergripande tema utifrån det teoretiska ramverket, som även det utvecklats under arbetets gång, har varit att fokusera i vilken mån framställningar överensstämmer eller konkurrerar (Bacchi 1999). Mer konkret har analysen av materialet inneburit ett växelspel mellan teori och empiri på så vis att jag under arbetets gång använt teorin för analys av empirin samtidigt som jag, utifrån vad som framkommit i empirin, letat efter nya teoretiska infallsvinklar. Till exempel inriktades den teoretiskt grundade analysen i den inledande delen av arbetet (artikel I) främst på att undersöka i vad mån manligt och kvinnligt sågs som relationellt och huvudsakligen socialt och kulturellt konstruerat (eller biologiskt). Vidare analyserades ifall frågor om könsordning och makt berördes. Eventuella kopplingar mellan kön, klass och etnicitet studerades också. Utifrån resultaten i denna inledande del av arbetet och ytterligare inläsning av teori vidgades arbetets teoretiska fokus till att också avse vilken betoning som lades på individer respektive grupper och likheter respektive skillnader. Ökad vikt lades också vid att särskilja mellan könsrollsteoretiska och nyare teorier om kön som socialt konstruerat. En distinktion gjordes även mellan offentlig respektive privat sfär. Detta vidgade fokus jag tagit med mig till de senare delarna av arbetet (artikel II, III och IV). Under arbetets senare del (artikel III, IV) har, även det utifrån ett växelspel mellan i teori och empiri, också frågor om huruvida barnen ses som mottagare eller medaktörer i jämställdhetsarbetet i högre utsträckning hamnat i förgrunden. Det samma gäller frågor om huruvida rådande normer uppmärksammas och problematiseras.

Här behöver också nämnas att det teoretiska ramverket till stor del bygger på dikotomier och andra uppdelningar samtidigt som en uttrycklig ambition har varit att undvika att måla upp just dikotomier (Davies & Gannon 2005). I arbetets teoretiska ram görs till exempel en distinktion mellan likheter, skillnader och intersektioner, medan jag egentligen gör bedömningen att samtliga tre delar behövs i jämställdhetsarbetet. Detta tillvägagångssätt kan kritiseras. Samtidigt finns det, som jag ser det, inget annat val än att förhålla sig till den begreppsmässiga apparat och de kategoriseringar som finns till hands och samtidigt vara medveten om och förhålla sig kritiskt till detta, det vill säga arbeta ”under erasure” (Lather 1991).

I avhandlingen undersöks om framställningar av jämställdhetsarbetet är samstämmiga respektive konkurrerande över tid. Utifrån Dahlerups (2001) resonemang om jämförelser av idéer från olika tidsperioder har jag i arbetet försökt att ta i beaktande vilka tidsperioder olika resonemang är hämtade ifrån. Jag har också, arbetet igenom, försökt ha i åtanke att tidigare könsforskning gjort viktiga bidrag till nuvarande forskning.²⁹ Här har jag också influerats av Eduards (2002) resonemang om att vi lever i en tid då (kanske allt för) stor betoning läggs på förändring, samt att förändring ofta implicerar att det skett en förbättring. Utifrån detta resonemang har jag försökt att i analysen ha i åtanke dels att inget behöver ha förändrats, dels att eventuell förändring inte med automatik behöver innebära en förbättring.

Forskningsframställningen

Arbetets kritiska ansats innebär att resultatredovisningen i högre utsträckning inriktas på vad som kan behöva problematiseras än på vad som varit mer odelat positivt. Samtidigt har jag lagt vikt vid att göra resultatredovisningen så nyanserad som möjligt och försökt undvika polarisering. I linje med Dahlerups (2001) diskussion om jämförelser av idéer från olika tidsperioder har jag försökt att ta i beaktande vilka tidsperioder olika resonemang är hämtade ifrån genom att sätta in dem i ett vidare samhälleligt sammanhang. I redovisningen av resultaten används citat vilket, enligt min bedömning, är illustrativt och gör resultaten mer intressanta: Emellertid kan de också ge ett sken av autencitet. Här är det viktigt att komma ihåg att det är forskaren som väljer ut citaten och sätter in dem i ett sammanhang (Nordberg 2005a; Hjalmarsson 2009b). I redovisningen av resultat har jag försökt ge de respektive intervjupersonerna (skotska forskare, kommunala nyckelpersoner och förskolepedagoger) ungefär lika stort utrymme i materialet.³⁰

4.6 Reflexivitet

Reflexivitet handlar om medvetenhet om vem ”the gazer” är (Lather 1991). Vilken förförståelse som är relevant att ha med samt hur mycket jag bör tolka vad denna förförståelsen innebär för avhandlingsarbetet är dock långt ifrån givet (Nordberg 2005a). Jag har varit tveksam till att ha med någon längre autobiografisk text eftersom min bedömning är att det lätt blir upp till läsaren att plocka ut vad som är de viktigaste delarna. Jag är en etniskt svensk trettiosexårig heterosexuell kvinna av arbetarklassbakgrund. Min utbildnings- och

²⁹ För vidare resonemang om historieskrivningen inom det könsteoretiska fältet och att den kan ha polariserande inslag se Bacchi 1999; Mulinari 2003; Wernersson 2007.

³⁰ Det finns bland annat en referens från var och en av de skotska forskarna och ett citat från var och en av de kommunala nyckelpersonerna.

yrkesbakgrund består bland annat i att jag har förskollärarerfarenhet och en Politics Magister examen med statsvetenskap som huvudämne. Hur detta påverkat arbetet har till viss del berörts i resonemangen om genomförande av intervjuerna (avsnitt 4.4).

Då arbetet innefattar en internationell jämförelse kan aspekter som handlar om etnicitet, nationalitet och plats behöva nämnas. Eftersom jag under två perioder bott i starkt segregerade och konfliktdrabbade områden, Israel samt Nordirland, har jag erfarenhet av dessa aspekter som kan vara betydelsefulla. Utöver detta är min uppfattning att de delar av den personliga förförståelsen som varit viktigast för avhandlingsarbetet är utbildnings- och yrkesbakgrunden vilket påverkat val av forskningsområde och teoretisk ram. Under den period jag arbetat som förskollärare har jag inte, även om jag tycker det är viktigt med jämställdhetsfrågor, varit del av något arbetslag eller förskola där särskild kraft lagts på att arbeta med detta. Snarare har nog frånvaron av dessa frågor bidragit till mitt intresse.

Nationalitet har utgjort en aspekt vid val av forskningsområde. Det kan ses som mer logiskt ur ett svenskt än ett skotskt eller brittiskt perspektiv att undersöka statlig förskolepolitik. Att undersöka statlig politik har i högre utsträckning gjorts i svenska och nordiska studier än i brittisk forskning om kön. Nordisk forskning kan även, något förenklat, beskrivas som mer positivt inställd till staten än den brittiska (Pincus 2002; Rönnblom & Eduards 2008). Att jämföra innefattar ofta, ibland explicit ibland implicit, att ranka i termer av bättre och sämre (Rönnblom 2005) vilket jag försökt undvika (Davies & Gannon 2005). Så här i efterhand kan sägas att jag, i varje fall i arbetets början, var av uppfattningen att det svenska jämställdhetsarbetet var något bättre på så vis att det involverade mer engagemang i staten än det skotska och brittiska. Numera har dock den bilden, som jag tror är långt ifrån unik (Kantola 2007), nyanserats. Uppmärksamheten i den länderjämförande analysen har också riktats mot att kontrastera (Rönnblom 2005) och belysa att det kan se ut på olika sätt som inte nödvändigtvis behöver vara bättre eller sämre. Det teoretiska ramverket har utgjort ett sätt att försöka undvika att den svenska politiken underförstått utgör utgångspunkt vid jämförelsen. Det går dock inte att säga annat än att det varit komplicerat att jämföra sitt hemland med ett annat land särskilt eftersom det så ofta framhålls att Sverige och de övriga nordiska länderna jämförelsevis är bra på jämställdhetsområdet. Genom att, bland annat, föra loggbok har jag försökt förhålla mig till att det kunnat finnas en diskurs om den svenska välfärdsstatens jämställdhetsarbete med nationalistiska undertoner (Eduards 2002).

Nu då förförståelse redovisats så skulle jag återigen vilja poängtera svårigheten att lyfta fram vad som är relevant för avhandlingsarbetet. Framför allt går det inte att ge någon enhetlig bild eftersom detta förändrats över tid (se också Nordberg, 2005a). Det som enligt min bedömning haft den största påverkan på

avhandlingsarbetet är inte personlig förförståelse utan erfarenheter från litteratur, kurser, handledningar och konferenser som gjorts under doktorandtiden.

4.7 Kvalitetskriterier och etiska aspekter

Eftersom avhandlingen är kvalitativ diskuteras kvalitativa kvalitetskriterier, och jag tar främst min utgångspunkt i Larssons (1994) resonemang. Diskussionen inleds med kvaliteter hos framställningen i sin helhet. Eftersom etiska aspekter är en sådan kvalitet diskuteras arbetet utifrån HSFR:s etikkriterier (Vetenskapsrådet 2002) i detta avsnitt. Därefter följer kvaliteter hos resultaten och slutligen validitetskriterier. En kvalitet i framställningen som helhet är *perspektivmedvetenhet* vilket innebär att relevant förförståelse ska tydliggöras (Larsson 1994). I mitt arbete redovisas forskningsöversikt och val av tolkningsteorier. Personlig förförståelse berörs i avsnitten om intervjuer och reflexivitet. Ett andra kvalitetskrav i framställningen som helhet som Larsson (a.a.) lyfter fram är *intern logik* vilket handlar om harmoni mellan forskningsfrågor, antaganden om forskning och det studerade fenomenets natur samt insamling och analys av data. Som jag ser det uppfylls kravet på logik i detta arbete på så vis att huvudfokus genomgående riktas mot språket, mot framställningar och underliggande antaganden. Ett tredje kvalitetskrav i framställningen är *etiskt värde* (a.a.) vilket diskuteras utifrån HSFR:s etiska regler (Vetenskapsrådet 2002) som utgör en avvägning mellan individskydd och intresset att få ny kunskap. Reglerna handlar om informations-, samtyckes-, konfidentialitets- och nyttjandekrav som jag i samtliga fall följt. I studien har de intervjuade fått skriftlig information om studien och etikkriterierna (Bilaga III, IV, V) vilket sedan följts upp under intervjuer och senare kommunikation. Det är viktigt att vara tydlig med informationen, särskilt eftersom det är möjligt att jämställdhet kan vara ett känsligt ämne. Konfidentialitetskravet har också inneburit att jag varit sparsam med detaljer i beskrivningarna av de tre förskolor som ingår i studien. För att ytterligare stärka konfidentialiteten har några smärre ändringar gjorts i beskrivningen av förskolorna (artikel III). Nyttjandekravet har också följts. En viktig aspekt som Larsson (1994) lyfter fram om etik är också att individer och grupper kan drabbas av de tolkningar och slutsatser som dras. Min intention har studien igenom varit att försöka ge så nyanserade beskrivningar som möjligt och försöka undvika utpekande av syndabockar.

Larsson (1994) diskuterar också *kvaliteter* i resultaten och tar här upp både *innebördsrikedom* och *strukturkriterium*. Innebördsrikedom handlar om att beskrivningar bör vara fylliga, ”thick”. Strukturkriteriet handlar om god struktur med överskådlighet och reduktion av komplexitet. Eftersom arbetet är en sammanläggningsavhandling finns det ramar för hur fylliga beskrivningar kan vara men jag har så långt möjligt försökt ge nyanserade bilder. Här finns en balansgång mellan att göra resultaten överskådliga och reducera komplexiteten

allt för mycket. En ytterligare kvalitet i resultaten som Larsson (a.a.) lyfter fram är *teoritillskott* vilket, till exempel, handlar om hur väl man kunnat relatera sig till tidigare teori och hur resultaten kan förändra teori. Min avhandling är, i likhet med svensk könsforskning på utbildningsområdet mer generellt, relativt empirinära snarare än teorigenererande (Tallberg Broman m.fl. 2002). Teorin utgör i arbetet framför allt en verktygslåda att analysera data utifrån vilket det möjligen kan riktas kritik mot och så också mot att de teoretiska utgångspunkterna till stora delar speglar den anglosaxiska dominansen på området (Weiner & Öhrn 2009; Öhrn & Weiner 2009). Möjligen kan det dock ses som ”nytt” att utifrån Bacchis (1999) och Marshalls (1997) resonemang sätta ihop en analysram för analys av jämställdhet i både politik och praktik.

Larsson (1994) behandlar också validitetskriterier, varav ett är *diskurskriterium*. Detta handlar om att studiens data, argument och resonemang ska klara en prövning av vetenskapssamhället, av forskare inom samma fält vars arbete ligger relativt nära ens eget. Eftersom arbetet bedöms utifrån den måttstock doktoranden själv valt så verkar detta vara ett rättvist kriterium men inte upp till mig att bedöma. Ett andra validitetskriterium är *heuristiskt kriterium* och handlar om i vilken utsträckning läsaren genom framställningen i arbetet kan se någon aspekt av verkligheten på ett nytt sätt. Min förhoppning är att det grepp som tas i detta arbete, framför allt med att jämföra olika nivåer, kan bidra till att komplicera bilden av jämställdhet. Ett tredje validitetskriterium är *empirisk förankring* som handlar om överensstämmelse mellan verklighet och tolkning. Eftersom uppmärksamhet i studien riktas mot konstruktioner så kan detta kriterium främst relateras till Larssons (a.a.) resonemang om ”multiple realities” och att inte vilka tolkningar som helst är rimliga. Min bedömning är att jag gjort tolkningar som är möjliga och rimliga att göra utifrån empiri och teori. Ett fjärde validitetskriterium handlar om konsistens vilket innebär att helhet och delar ska höra ihop och det är min förhoppning att arbetet gör. Det som kan vara avhandlingens styrka, att ha en vid ansats och analysera flera nivåer medför dock vissa risker för spretighet och bristande konsistens.

Ett femte validitetskriterium (Larsson 1994) är det *pragmatiska* kriteriet, vilka konsekvenser den empiriska studien har eller vad arbetet spelar för roll. Avhandlingen är främst tänkt att bidra med ökad kunskap om framställningar av pedagogernas jämställdhetsarbete med barnen i politik och praktik. En ambition är att arbetet ska spela roll på så vis att det kommer att läsas i akademien, användas på landets lärarutbildningar (vilket i viss mån redan gjorts), samt att också de som arbetar ute i förskolorna ska kunna läsa detta med behållning. Förhoppningsvis kan studien även bidra till att belysa och öppna upp för diskussion om jämställdhetsfrågor mer generellt.

5 SAMMANFATTNING AV ARTIKLARNA

Artikel I: Edström, C (2005) "Is there more than just symbolic statements? Gender Equality as part of Swedish State Educational Politics" Tidsskrift för lärarutbildning och forskning, 3, 103-130.

Denna artikel syftar till att undersöka och analysera svensk statlig jämställdhetspolitik på för- och grundskolans område och identifiera huvudteman och trender. Arbetet baseras på analys av statliga offentliga styrdokument från slutet av 1960-talet och framåt med tonvikt på åren 1994-2004. Följande frågor behandlas:

1. Hur utmålas jämställdhetsmål, problem och lösningar i statliga diskurser?
2. I vilken mån åtföljs olika statliga jämställdhetsdiskurser av konkreta åtgärder?
3. I vilken mån överensstämmer statliga jämställdhetsdiskurser med feministiska tolkningar?

Med feministiska tolkningar avses här i vilken mån kvinnligt och manligt ses som relationellt och huvudsakligen socialt och kulturellt konstruerat och i vilken mån frågor om könsordning och makt berörs. Även om artikeln huvudsakligen handlar om kön poängteras också vikten av att lyfta fram kopplingar mellan kön, klass och etnicitet.

Slutsatser: Analysen visar att jämställdhet utgör en synlig del i både policies för för- och grundskola så det utgör åtminstone en symbolisk policy. Vissa diskurser är stabila över tid medan andra har tillkommit senare. Exempelvis har uppmärksamheten på att öka andelen manlig personal och att öka andelen flickor som söker naturvetenskap och teknik varit stabil. Betoningen på jämställdhet som en pedagogisk fråga, ett kunskapsområde och del av värdegrunden tillkom under mitten av 1990-talet. Från 1960-talet och fram till 1990-talet betonades i både för- och grundskola likhet mellan könen som gradvis ersattes av en ökad betoning på skillnader. Detta skifte inföll samtidigt med ett ideologiskt skifte i nyliberal riktning i svensk politik i början av 1990-talet. De dokument som framför allt betonar (biologiska) skillnader skrevs under den icke-socialistiska regeringen och behandlar enbart grundskolan. Betoningen av skillnader försvann dock inte utan tonades snarare ned under den senare socialdemokratiska regeringen. De senaste åren tycks också bilden ha blivit mer mångfasetterad och skiftande och innefattat en gradvis ökad betoning på social konstruktion. En del policydokument, men inga av de bindande, innefattar feministiska perspektiv om makt och könsordning. Formuleringar i lagstiftning och läroplaner är mer öppna och oprecisa. Medan vissa statliga diskussioner är influerade av feminism har de konkreta åtgärderna varit mer begränsade. De senaste åren har statliga konkreta åtgärder för att främja förskolornas jämställdhetsarbete ökat. En positiv tolkning

är att det finns ett starkt statligt engagemang för jämställdhet i de yngre åldrarna karakteriserat av ett antal initiativ de senaste åren. En mer kritisk tolkning är att de statliga åtgärderna är tidsbegränsade, inte del av ordinarie styrning och därför finns ingen garanti för framtida åtgärder. Sammanfattningsvis tycks det dock tydligt som att betoningen på jämställdhet i förskolan, liksom på den pedagogiska verksamheten mer generellt, ökat efter att förskolan blev en del av utbildningssystemet.

Artikel II: Edström, C (2009) "Lite vid sidan om den kommunala ordningen. En analys av fyra kommuners arbete med jämställdhet i förskolan" I: Wernersson, I (red) Genus i förskola och skola. Förändringar i policy, perspektiv och praktik. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet.

Artikeln "Lite vid sidan om den kommunala ordningen" syftar till att ge kunskaper om hur jämställdhet i förskolan, i synnerhet arbetet med förskolebarnen, behandlas i politik och förvaltning i fyra kommuner. Fokus riktas mot framställningar och särskilt undersöks underliggande antaganden om likheter, olikheter, intersektioner och makt, i vilken mån det finns konkurrerande framställningar samt vad som lämnas oproblematiserat. Följande frågor behandlas:

1. Var i kommunen diskuteras och arbetas det med jämställdhet i förskolan?
2. Hur framställs kommunens uppgifter i fråga om förskolans jämställdhetsarbete?
3. Vilka konkreta åtgärder har vidtagits i relation till förskolans jämställdhetsarbete och vilka planeras eventuellt?
4. Förekommer oenighet och konflikt på kommunal nivå om förskolans jämställdhetsarbete och så fall i vilka avseenden?

Fyra kommuner, två glesbygdskommuner och två större städer ingår i studien. Det empiriska materialet utgörs av intervjuer med nyckelpersoner i den kommunala förvaltningen och kommunala kvalitetsredovisningar för år 2006 och år 2007.

Slutsatser: Det finns betydande skillnader mellan kommunerna i fråga om var och hur jämställdhetsfrågor diskuteras och arbetas med. En gemensam nämnare är dock att det politiska arbetet med något undantag nästan inte nämns medan jämställdhetsarbetet uppmärksammas i de kommunala förvaltningarna, om än i varierande grad. Framför allt betonas arbetet ute i förskolorna. Det är tveksamt i vilken mån kommunal politik och förvaltning mer centralt uppfattas och uppfattar sig ha ansvar för att arbeta med denna fråga.

Förskolans jämställdhetsarbete beskrivs både ur ett personalperspektiv och ur ett pedagogiskt perspektiv. I glesbygdskommunerna framhålls ett pedagogiskt

förhållningssätt och det går att se en likhetsdiskurs både i arbetet med barn och med föräldrar. I en av dessa kommuner urskiljs dock en delvis konkurrerande framställning i form av en ännu tydligare individdiskurs. I två kommuner framställs jämställdhetsarbetet utgöra en del av likabehandlingsarbetet. Kommunernas konkreta åtgärder handlar dels om att formulera och revidera policies, dels om fortbildning och informationsspridning. Ett gemensamt antagande verkar vara att jämställdheten kan öka genom ökad kunskap och att det finns kunskapsbrister, framför allt hos pedagogerna. I två av kommunerna tycks de konkreta åtgärderna karakteriseras av punktinsatser medan det i de två andra kommunerna vidtagits fler åtgärder. En första slutsats är att det finns skillnader i fråga om vilken vikt kommuner tillmäter jämställdhet i förskolan. Även om det finns åsiktsskillnader, tycks det emellertid inte vara någon stridsfråga. En andra, mer övergripande slutsats är att det tycks finnas markanta skillnader mellan kommunernas aktivitet vad gäller att främja jämställdhet i och genom förskolan, trots att kommunerna är likartade i andra avseenden och har ingått i ett större jämställdhetsprojekt.

Vad lämnas då oproblematiserat? Kvalitetsredovisningarna innehåller föga information om kommunernas arbete med jämställdhet i förskolan. Det som framställs som kvalitetskriterium på jämställdhet handlar till stora delar om flickors och pojkars prestationer i grundskolan. En slutsats är att detta snäva fokus riskerar bidra till att förskolan hamnar i skymundan. I två kommuner framställs jämställdhet som en del av en vidare ram, likabehandling. Denna ram handlar snarare om att varken kön eller andra kategorier ska få utgöra en grund för diskriminering eller annan kränkande behandling, än om att uppmärksamma skärningspunkter. Frågor om makt lämnas i det stora hela oproblematiserade.

Artikel III: Edström, C (inskickad) "Gör det någon skillnad? Tre arbetslags arbete med jämställdhet i förskolan" Inskickad till Nordic Studies in Education.

Den tredje artikeln "Gör det någon skillnad?" syftar till att ge fördjupade kunskaper om hur förskolepedagoger i svensk förskola framställer och arbetar för jämställdhet i barngruppen samt om lokala gemensamma drag och variationer i arbetet. Analysen grundas på intervjuer med nio förskolepedagoger från tre arbetslag på tre förskolor samt kompletterande fältsamtal och dokumentation. Utifrån ett könsteoretiskt perspektiv inriktas analysen på hur pedagogerna framställer jämställdhetsarbetet i förskolan, hur de positionerar sig själva och barnen och mot underliggande ramar. Särskilt fokus riktas mot att undersöka konkurrerande framställningar och diskurser. Följande frågor behandlas:

1. *Vilka framställningar av jämställdhetsarbetet i barngruppen ger pedagogerna? Vilket omfång har dessa frågor? Vad ser de som problem som ska motverkas och*

vad ska främjas i jämställdhetsarbetet? Vilka konkreta åtgärder har vidtagits och vilka planeras?

2. *Hur framställs de jämställda förskolebarnen?* Vilken betoning läggs på barnen som individer respektive grupper? Vilken betoning läggs på likheter, skillnader och intersektioner? Positioneras barnen som mottagare eller medaktörer i jämställdhetsarbetet? Uppmärksammas och problematiseras rådande normer?
3. I vilken mån visar pedagogernas framställningar av jämställdhetsarbetet på *variationer mellan förskolorna*, och hur kan variationerna i så fall förstås?

Slutsatser: De tre arbetslagens resonemang om vad som varit problematiskt ur jämställdhetssynpunkt handlar främst om att pedagogerna tidigare inte såg till individ utan gjorde skillnad på barnen utifrån kön och därigenom bidrog till traditionella mönster. Här finns ett underliggande antagande om det önskvärda med att se till individ, en individdiskurs. Arbetslagens resonemang handlar främst om förskolan men särskilt på en förskola berörs också det vidare samhället, framför allt offentlig sfär. På denna förskola framhålls jämställdhetsarbetet även handla om att motverka att flickor som grupp får mindre utrymme i förskola och samhälle. Här går det att se en gruppdiskurs och en samhällelig diskurs.

De jämställda flickorna framställs som starkare, modigare och mer självständiga flickor och de jämställda pojkarna som mer socialt och språkligt kompetenta pojkar. En slutsats är att det i arbetslagens resonemang finns en tydlig spänning som handlar om huruvida ”flickor” och ”pojkar” främst ska ses som individer eller grupper. Min slutsats är också att det finns en tydlig diskrepans mellan de mer nyanserade resonemangen om vad arbetslagen vill åtgärda och de något trubbigare metoder som används. En ytterligare slutsats är att metoderna verkar ha företräde framför arbetslagens mer nyanserade resonemang om situationen i barngruppen.

Metoderna handlar till stora delar om särskilt främja otraditionella barn, jämställda flickor och pojkar, genom att kompensera och behandla dem ”tvärtom” men också om att behandla alla mer lika eller könsneutralt. I metodresonemangen framställs flickor och pojkar till stora delar som enhetliga motsatspar, som behöver kompensera för de brister alla flickor respektive alla pojkar antas ha. Skillnader mellan grupperna framhävs och skillnaderna inom grupperna förminskas. Ingenting nämns om social bakgrund och etnicitet. I den mån variationer berörs, vilket främst är på en förskola, handlar detta om att skärningspunkter mellan kön, ålder och plats uppmärksammas.

Barnen framställs huvudsakligen som mottagare i jämställdhetsarbetet. Detta, liksom betoning på enhetlighet bland gruppen flickor respektive bland gruppen pojkar, på förebilders betydelse samt den relativa frånvaron av maktaspekter, är i linje med en könsrollsteoretisk socialisationsförståelse.

Arbetslagens resonemang handlar, även om det är nyans- och inte gradskillnader, lite mer om att göra om flickorna. Flickornas klädsel och färgen rosa framstår som markörer för ojämställdhet. Betydelsen av det vidare samhället för förskolornas jämställdhetsarbete diskuteras föga. Detta kan tolkas som att arbetslagens arbete görs inom ramen för en samhällelig könsordning där pojkaktighet och maskuliniteter värderas högre än flickaktighet och feminiteter.

Det finns klara skillnader mellan de tre förskolornas betoning på diskussioner, observationer respektive förändring. Det finns även markanta skillnader mellan de tre arbetslagens betoning på det vidare samhället, på skärningspunkter och på att marknadsföra jämställdhetsarbetet utåt. En slutsats är att det finns tydliga lokala variationer mellan förskolorna. Möjliga bidragande orsaker till detta är bland annat varierande åldrar i barngrupperna och varierande stöd från rektorer och kommun.

Artikel IV: Edström, C (2009) "Pre-school as an Arena of Gender Policies: the examples of Sweden and Scotland" European Educational Research Journal, 8:4, 534-549.

Den fjärde artikeln "*Preschool as an Arena of Gender Policies: the examples of Sweden and Scotland*" syftar till att jämföra och analysera konstruktioner av pedagogernas ansvar för att främja jämställdhet i arbetet med barnen, i svensk och skotsk statlig förskolepolitik från 1970-talet till 2000-talet. Artikeln bygger på en dokumentstudie med huvudfokus på läroplansdokument från slutet av 1990-talet och kompletterande intervjuer med skotska forskare. Nyckelfrågor:

1. Vilken grad av stabilitet och förändring syns över tid i de svenska och skotska konstruktionerna av pedagogernas ansvar för att främja jämställdhet?
2. I vilken mån är underliggande antaganden om likheter och skillnader i fråga om kön synliga i de svenska och skotska konstruktionerna av pedagogernas ansvar för att främja jämställdhet?
3. Vilka konsistenser och inkonsistenser är synliga i de svenska och skotska konstruktionerna av pedagogernas ansvar för att främja jämställdhet? I vilken mån överensstämmer till exempel dessa konstruktioner med de könade normerna för förskolebarnet i läroplansdokumenten från slutet av 1990-talet?

I studien lades vikt vid att analysera konkurrerande konstruktioner av jämställdhet. Därför innefattade jämförelsen både att undersöka konsistenser och inkonsistenser inom dokumenten, över tiden samt mellan länderna. Att undersöka det som saknas eller berörs i ringa grad sågs som centralt. Särskild uppmärksamhet riktades mot att undersöka vilka versioner av jämställdhet

(gender equality) som lyfts fram vilket innefattar att undersöka underliggande antaganden om likheter och skillnader mellan könen.

Slutsatser: Resultaten visar klara skillnader mellan graden av stabilitet och förändring i de svenska respektive skotska konstruktionerna av pedagogers ansvar för att främja jämställdhet bland barnen. I dokumenten från 1970-talet till tidiga 1990-talet nämns detta enbart i de svenska dokumenten och terminologin förändras relativt litet. Begreppet könsroller används hela perioden och jämställdhet från 1980-talet och framåt. Betoningen i nuvarande läroplan på fördelning och möjlig omfördelning av flickors och pojkars inflytande utgör en tydlig distinktion i förhållande till tidigare svenska dokument liksom till den skotska dokumentationen. Samtidigt finns det i den svenska läroplanen ett tydligt inflytande av hegemonisk maskulinitet när barnet utmålas som en autonom upptäckare eller äventyrare. I vilken mån man bryter ny mark är därför en fråga för diskussion. Det finns tydliga skillnader mellan i vilken mån konstruktionerna av pedagogernas ansvar för att främja jämställdhet baseras på underliggande antaganden om likheter och skillnader. Den tydligaste betoningen av likheter finns i de svenska dokumenten där jämställdhet verkar handla om att utjämna skillnader. Det skotska fallet innefattar också socialt inflytande och likhet men riktar mer uppmärksamhet mot att värdera och lyfta fram variationer bland flickor och pojkar.

6 SLUTSATSER

I det följande sammanfattas avhandlingens slutsatser. Framställningen är strukturerad efter de övergripande forskningsfrågor som angavs inledningsvis.

Hur framställs pedagogerna och barnen i arbetet med jämställdhet i förskolan?

I statlig för- och grundskolepolitik framställs pedagogerna, i det urval av dokument som undersökts, både som en del av lösningen och en del av jämställdhetsproblemet. Att det ses som problematiskt att det är ”för få” män går som en röd tråd i svensk statlig politik och nämns också i det skotska läroplansdokumentet. Samtidigt tycks det, i alla fall i ett svenskt sammanhang, som att pedagogernas kompetens börjat betonas mer och kanske deras kön mindre. I de fyra kommunerna framkommer främst att pedagogerna ansetts vara i behov av ökad kunskap och kompetens. Pedagogerna i de tre arbetslagen på de tre förskolorna gör en distinktion mellan dåtid, då de felaktigt gjorde skillnad utifrån kön, och nutid vilket främst handlar om att hålla uppe arbetet och inte återfalla till ”det gamla”. Jämställdhetsarbetet i både politik och praktik i det material som jag undersökt bedrivs till stora delar inom ramen för en likhetsdiskurs. Det har ofta handlat om att behandla flickor och pojkar mer lika och setts som önskvärt med ökad likhet. Även om ett likhetsperspektiv, som i

hög grad överensstämmer med Frasers (1995) resonemang om omfördelningsrättvisa, är det tydligaste mönstret finns här spänningar. En spänning handlar om *hur* likt det ska bli. Handlar jämställdhet om att behandla flickor och pojkar exakt på samma sätt, ganska lika eller om att se barnen som (unika) individer? Här finns också viss spänning som handlar om huruvida flickor och pojkar främst ska ses som individer eller grupper eller möjligen både och.

Kön beskrivs i materialet huvudsakligen som socialt influerat i såväl politik som praktik. I princip refereras till biologiska skillnader i studien endast i svensk statlig utbildningspolitik i mitten av 1990-talet. Makt är relativt frånvarande och flickor och pojkar framställs i hög utsträckning som enhetliga grupper och mottagare av jämställdhetsarbetet. En slutsats är därför att det i det undersökta materialet sammantaget går att se ett tydligt inflytande av könsrollsteori i såväl svensk statlig och kommunal förskolepolitik och förskolepraktik. Det samma gäller skotsk statlig förskolepolitik även om variationer uppmärksammas i något högre utsträckning.

En betoning på förebilder i linje med ett könsrollstänkande framkommer på flera sätt, dels som en önskan om fler manliga förebilder i förskolan, och dels i form av att pedagogerna i både politik och praktik framställs som huvudrollsinnehavare i jämställdhetsarbetet.

I nuvarande läroplan konstrueras jämställdhet som en nationalitetsmarkör, en del av den svenska värdegrunden. Jämställdhet framställs dock framför allt som en separat fråga snarare än kopplat till andra socialt konstruerade kategorier. Jag drar slutsatsen att social bakgrund och etnicitet, i stort är relativt frånvarande i resonemangen om jämställdhet i både politik och praktik i det undersökta materialet. Detta är allra tydligast i praktiken där social bakgrund och etnicitet inte berörs över huvud taget. En slutsats är också att föga utrymme i svensk politik och praktik, i det material analysen innefattar, ges åt hierarkier och variationer inom grupperna flickor och pojkar och att intersektioner mellan kön och andra socialt konstruerade kategorier föga uppmärksammas. I den mån kön berörs, till exempel i läroplanen och i kommunernas resonemang om likabehandlingsarbetet, i förhållande till andra socialt konstruerade kategorier, handlar det främst om att kategorier adderas till varandra snarare än att skärningspunkter uppmärksammas. Intersektioner uppmärksammas tydligast i förskolepraktiken och det handlar främst om ett arbetslag som berör skärningspunkter mellan jämställdhet, ålder och plats.

I de tre förskolor som undersökts är det framför allt flickorna som ska jämföras och det framgår också tydligare hur flickorna inte ska vara, det vill säga inte ”för flickaktiga”. Jämställdhetsarbetet verkar göras inom ramen för rådande ordning.

Vilket omfång framställs frågan om pedagogernas jämställdhetsarbete med förskolebarnen ha?

En slutsats är att jämställdhet i förskolan, i både förskolepolitik och praktik i det undersökta materialet, i liten mån framställs som kopplad till frågor om makt och könsordning. Den svenska läroplanen för förskolan innehåller formuleringar om inflytande och utrymme och i en av de fyra kommunerna används feministiska formuleringar men sammantaget är frånvaron det framträdande mönstret i politiken. Därtill kan läggas att jämställdhet i den statliga politiken i mitten av 1990-talet definierades som en pedagogisk, avideologiserad fråga.

I de studerade arbetslagen på de tre förskolorna framställs jämställdhet i förskolan främst som en förskolefråga. Medan man på en av förskolorna relativt starkt trycker på behovet att motverka att flickor som grupp generellt får mindre utrymme, såväl i förskola som i samhället i övrigt, så handlar resonemangen främst om hur förskolan kan bidra till att motverka detta. Att förskolans jämställdhetsarbete påverkas av det omgivande samhället berörs däremot föga. En annan slutsats är att i den mån den offentliga och privata sfären berörs så handlar det framför allt om den offentliga sfären och om arbetsmarknaden vilket är i linje med betoningen generellt i svensk jämställdhetspolitik på yrkesarbete. Utöver att inflytandet av en hegemonisk form av maskulinitet går att skönja i läroplanen, och de tre förskolornas jämställdhetsarbete i högre grad handlar om att göra om flickorna än pojkarna, så handlar framställningarna om jämställdhet framför allt om den offentliga sfären, den sfär som historiskt främst tillhört män.

I vilka avseenden är framställningarna av jämställdhetsarbetet samstämmiga respektive konkurrerande på statlig, kommunal och förskolenivå och över tiden?

En jämförelse av jämställdhet i statlig förskolepolitik över tid (artikel I, IV) visar på en relativ stabilitet såväl i fråga om ordval som i betoningen på likhet eller enhetlighet. Undantaget är den statliga utbildningspolitiken vid mitten av 1990-talet då (biologiska) skillnader betonades. Betoningen på enhetlighet framgår särskilt tydligt vid jämförelsen med Skottland (artikel IV) där variationer betonas i högre utsträckning. En slutsats är att det både i svensk statlig och kommunal förskolepolitik och förskolepraktik i det undersökta materialet finns en stark betoning på likhet och enhetlighet. Inom och mellan nivåer finns dock en spänning som handlar om huruvida det ska bli exakt samma, ganska lika eller om uppmärksamhet möjligen ska riktas mot barnen som (unika) individer. Detta innefattar en spänning som handlar om vilken vikt som ska läggas vid flickor och pojkar som individer respektive grupper. Framför allt i de delar av arbetet som handlar om kommunerna och förskolornas arbete framkommer ett underliggande antagande om att också se till individ, en individdiskurs. Samtidigt finns det i förskolepraktiken även en tydlig betoning på flickor och pojkar som motsatspar, som grupper. En slutsats är också att det genomgående finns en betoning på den offentliga sfären och på arbetsmarknaden vilket möjligen kan tolkas som en

dominerande diskurs i linje med svensk jämställdhetspolitik mer generellt. Samtidigt är något av det mest framträdande i de tre arbetslagens resonemang om jämställdhet i förskolan den metoddominans och metodföreträde som verkar finnas. I svensk politik och praktik finns alltså både delvis samstämmiga och delvis konkurrerande diskurser.

Hur överensstämmer framställningar av jämställdhet i förskolan och de konkreta åtgärder som vidtagits för att främja detta?

I både statlig och kommunal förskolepolitik finns det en tydligare betoning på jämställdhet i förskolan i framställningarna än i de konkreta åtgärder som vidtagits. Av de fyra kommunerna är det exempelvis bara en som nämner framtida konkreta åtgärder. I de tre arbetslagens resonemang finns det en diskrepans mellan mer nyanserade framställningar av jämställdhetsarbetet, där individen uppmärksammas och variationer i viss mån berörs, och de åtgärder som vidtagits vilka ger föga utrymme för individer.

7 DISKUSSION OCH FÖRSLAG TILL FORTSATT FORSKNING

Teoretisk och metodologisk ansats

Studien har en vid ansats som stundtals känts övermäktig men min bedömning är att den samtidigt är en av behållningarna med arbetet. Det har fungerat väl att ha Ozga (2000) och Connell (1987, 2002) som övergripande utgångspunkter och att i analysen utgå från en kombination av Bacchis (1999) och Marshalls (1997) resonemang om politiska problem som konstruerade och utifrån detta bygga upp en kontrasterande analysram. De teoretiska utgångspunkterna har varit betydelsefulla redskap för att lyfta fram och kontrastera framställningar i dokument och intervjuer arbetet igenom. Särskilt viktig har denna ansats varit i jämförelsen av svensk och skotsk statlig förskolepolitik där ramen utgjort ett sätt att undvika att den svenska politiken implicit utgjort norm. I stället har både svensk och skotsk politik kunnat kontrasteras utifrån analysramen. Analysramen och de jämförande metoderna har fungerat bäst vid analys av dokument och intervjuer med mer utförliga framställningar. I dokumenten med de mest kortfattade och öppna formuleringarna, som läroplansdokument och kommunala kvalitetsredovisningar, har det varit svårare att se några tydliga problembilder och undersöka intratextualitet och intertextualitet.

Vilka aktörer ges utrymme?

En kritisk fråga handlar om vilka aktörer som ges utrymme i arbetet. Som nämnts har jag försökt ge de respektive intervjupersonerna ungefär lika mycket utrymme men det finns andra som inte får komma till tals. Detta gäller till exempel rektorerna som inte själva kommer till tals i studien. Den tydligaste frånvaron handlar dock enligt min bedömning om att barnen inte innefattas i arbetet.

Urvalskriterier och statliga dokument

Några av de studerade dokumenten (Utbildningsdepartementet 1994; Ds 1994:98) ges relativt mycket utrymme i analysen i förhållande till deras grad av sanktion och representativitet. Detta motiveras framför allt av att de med sin betoning på biologiska skillnader så starkt bryter av mot tidigare utbildningspolitiska resonemang och även från jämställdhetspolitiska resonemang under samma period. Möjligen kan den ”biologiska parentes” i den statliga utbildningspolitiken under mitten 1990-talet förklaras av att ett ”policyfönster”(Marshall 1999) öppnades som en följd av förändringen i regeringsinnehav från en socialdemokratisk till en borgerlig regering. Under den efterföljande socialdemokratiska regeringen tonades det biologiska inslaget visserligen ned men något avståndstagande gjordes inte.

Intersektioner

En av mina slutsatser var att intersektioner föga uppmärksammas i jämställdhet i politik och praktik. Att undersöka vad jämställdheten gör med social bakgrund och etnicitet och också försöka vara öppen för skärningspunkter mellan jämställdhet och andra socialt konstruerade kategorier har varit en av de svåraste uppgifterna i denna studie. Intersektioner uppmärksammas tydligast i förskolepraktiken när man berör skärningspunkter mellan jämställdhet och ålder, medan frågor om social bakgrund och etnicitet är totalt frånvarande i dessa resonemang. Analysen av politiken på statlig och kommunal nivå har varit svårare. I den första delen av arbetet om statlig förskole- och grundskolepolitik (artikel I) tvingades jag till slut att nästan släppa analysen av intersektioner och nämner bara kortfattat att bilden från mitten av 1990-talet blivit mer mångfasetterad. I resten av arbetet tog jag dock upp denna tråd igen. Jämställdhet i statlig och kommunal förskolepolitik framstår sammantaget som en relativt separat fråga, möjligen med undantag av att kön ingår i ett antal uppräkningskategorier som inte ska spela någon roll (Lykke 2009). Hur kan då detta tolkas? Min bedömning är att detta inte handlar om intersektioner eftersom kategorier adderas till varandra snarare än om att skärningspunkter berörs. Samtidigt kan dock kanske detta, liksom att en rad politiska dokument och forskningsöversikter gjorda på uppdrag av myndigheter behandlar både kön, social bakgrund och etnicitet (Tallberg Broman m.fl. 2002) tolkas som en rörelse i riktning mot intersektionalitet. Numera har även själva begreppet intersektionalitet införlivats i

statlig politik (Carbin 2008; Freidenvall 2007) och så också i statlig förskolepolitik (SOU 2006:75). Det verkar sammantaget som att det finns en viss rörelse i riktning mot att kön i jämställdhetssammanhang diskuteras i förhållande till andra kategorier (se också Wernersson 2009a; Forbes, Weiner & Öhrn, kommande). I vilken mån detta i framtiden kommer att påverka jämställdhetsarbetet återstår att se.

Avhandlingens kunskapsbidrag

Studien ger främst ett empiriskt bidrag. Arbetet fokuserar på förskolan som utgör en underbeforskad del av det svenska utbildningssystemet. I de delar av arbetet som handlar om den statliga politiken ges kunskapsbidrag dels genom att den svenska politiken från 1990-talet och framåt ytterligare belyses och dels av att det svenska arbetet med jämställdhet i förskolan sätts in i ett internationellt sammanhang. Kommunernas arbete med jämställdhet i förskolan är ett tidigare föga undersökt ämne. Ett intressant resultat här är att det finns markanta skillnader mellan de fyra undersökta kommunerna, i fråga om var och hur de arbetar med jämställdhetsfrågor och även skillnader i aktivitetsgrad. Det kanske mest intressanta resultatet i den del av arbetet som handlar om förskolepraktiken är skillnaden mellan pedagogernas mer nyanserade resonemang och hur de sedan arbetar med jämställdhet med barnen genom val av något trubbigare metoder. Detta ser jag som centralt att uppmärksamma i landets lärarutbildningar.

Det jag uttalar mig om i avhandlingen gäller primärt de dokument, nyckelpersoner och förskolepedagoger i de kommuner och förskolor som omfattas av studien, och i vilken mån det går att generalisera till andra förskolor kan diskuteras. De studerade arbetslagen och förskolorna utgör ett positivt urval i bemärkelsen att det är förskolepedagoger och förskolor som visat aktivitet och engagemang i jämställdhetsfrågor på olika sätt. Min bedömning är dock att resultaten i denna del av arbetet, eftersom de jämställdhetsmetoder som förskolorna i min studie använder verkar vanligt förekommande i svenska förskolors jämställdhetsarbete (SOU 2006:75; Tallberg Broman 2006; Dolk 2009; Bodén 2009), kan ha viss relevans även utanför de tre förskolorna.

Avslutningsvis vill jag något beröra behov av framtida forskning som har blivit tydliga i arbetet med föreliggande avhandling. Enligt min uppfattning behövs det mer forskning om jämställdhet i förskolan som fokuserar på pedagogernas jämställdhetsarbete med barnen i såväl ett svenskt som internationellt jämförande perspektiv. I ett svenskt perspektiv vore det till exempel synnerligen relevant att undersöka hur jämställdhetsfrågor behandlats i den statliga förskolepolitiken sedan Delegationen för jämställdhet i förskolans arbete avslutades år 2006. Framtida forskning skulle till exempel kunna innefatta jämförelser av i vilken mån jämställdhet och andra sociala rättvisefrågor uppmärksammas i statlig styrning av förskolan genom utvärderingar. I en period av globalisering och ökad kulturell

mångfald framstår det också som relevant att framtida arbeten om jämställdhet behandlar intersektioner och kanske särskilt i vilken mån nationalitet och etnicitet influerar konstruktioner av dessa frågor. Kommunernas arbete med jämställdhet i förskolan är fortfarande ett relativt outforskat område och studier av jämställdhetsarbete i olikartade lokala kontext behövs. Särskilt intressant vore att vidare undersöka kopplingen mellan jämställdhet och likabehandling och i vilken mån och hur detta påverkar jämställdhetsarbetet. Den del av mitt arbete som handlar om förskolepraktiken visar både på lokala variationer och samtidigt en metoddominans vilket är väl värt att undersöka vidare. En ytterligare intressant aspekt att undersöka vidare är inslaget av marknadsinfluens och performativitet (Ball 2003) som särskilt syns i ett av de tre undersökta arbetslagens resonemang. Håller jämställdhetsarbetet i förskolan på att bli ett marknadsföringsargument i en nyliberalt influerad tid och hur påverkar detta i så fall arbetet?

Slutligen så är frågor om barns inflytande i jämställdhetsarbetet synnerligen relevanta att undersöka vidare. Barns inflytande och medverkan i arbetet och hur detta kan ökas kan ses som centralt mot bakgrund av att jämställdhet kan kopplas till sociala rättvise- och demokratifrågor. En sådan studie kan med fördel innefatta en internationell jämförelse. Ett internationellt perspektiv kan bidra till att vidga synen på jämställdhet i förskolan.

Referenser

Almquist, Anna-Lena (2005). *The care of children: a cross-national comparison of parents' expectations and experiences*. Umeå: Sociologiska institutionen, Umeå Universitet (akad avh).

Andersson, Åsa (2002). *Ett högt och ädelt kall. Kalltankens betydelse för sjuksköterskeyrkets utformning 1850-1933*. Umeå: Institutionen för historiska studier, Umeå universitet (akad avh).

Andersson, Åsa & Johansson, Eva (red). (2007). *Present challenges in gender research*. Umeå: Nationella genusforskarskolan, Umeå universitet.

Angervall, Petra (2005). *Jämställdhetens pedagogik: dilemman och paradoxer i arbetet med jämställdhet på ett företag och ett universitet*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet (akad avh).

Annerblom, Marie-Louise (1983). *Att förändra könsroller: ett feministiskt perspektiv på diskussionen om könsroller på dagis*. Lund: Studia psychologica et paedagogica, Lunds Universitet (akad avh).

Arnesen, Anne-Lise (red) (1995). *Gender and Equality as Quality in School and Teacher Education. Final report from the 3-year Nordic projects on gender and equal opportunities in teacher education*. Oslo: School of Education, Oslo College.

Arnesen, Anne-Lise & Lundahl, Lisbeth (2006). Still Social and Democratic? Inclusive Education Policies in the Nordic Welfare States. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 50:3, 285-300.

Arnesen, Anne-Lise; Lahelma, Elina & Öhrn, Elisabet (2008). Travelling Discourses on Gender and Education: the case of boys' underachievement, *Nordisk Pedagogik*, 28:1, 1-14.

Arnot, Madeleine; David, Miriam & Weiner, Gaby (1999). *Closing the Gender Gap: postwar education and social change*. Cambridge: Polity Press.

Arvidsson, Catarina (2009). *Taking roles in a network. A case study*. Konferensrapport, NFPF, Trondheim, 5-7 mars.

Askland, Leif & Rossholt, Nina (2009). *Kjønnsdiskurser i barnehagen: mening, makt, medvirkning*. Bergen: Fagbokforlaget.

Bacchi, Carol Lee (1996). *The politics of affirmative action: 'women', equality and category politics*. London: Sage Publications.

- Bacchi, Carol Lee (1999). *Women, Policy and Politics: the construction of policy problems*. London: Sage.
- Bacchi, Carol Lee (2005). Discourse, Discourse Everywhere. Subject "Agency" in Feminist Discourse Methodology. *Nora*, 13:3, 198-209.
- Bacchi, Carol Lee (2009). *Analysing policy: what's the problem represented to be?*. Frenchs Forest: N.S.W: Pearson.
- Ball, Stephen (2003). The teacher's soul and the terrors of performativity, *Journal of Education Policy*, 18:2, 215-228.
- Bauman, Zygmunt (1992). *Intimations of Postmodernity*. London: Routledge.
- Beck, Ulrich (1992). *Risk society: towards a new modernity*. London: Sage.
- Bergqvist, Christina (huvudred) (1999). *Likestilte demokratier?: Kjønn og politikk i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina (2000). *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Berntsson, Paula (2006). *Läraryrket, forskollärare och statushöjande strategier: ett könsperspektiv på professionalisering*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet (akad avh).
- Bodén, Linnea (2009). *Förändringens hegemoni. Föreställningar om jämställdhet, kön och genus i Delegationen för jämställdhet i förskolans utvärderingsfrågor och - svar*. Stockholm: Magisteruppsats, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Bryman, A (2002). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber ekonomi.
- Burr, Vivien (2003). *Social Constructionism* (andra utgåvan). London: Routledge.
- Butler, Judith (1997). *Excitable speech: a politics of the performative*. New York: Routledge.
- Cannella, Gaile. S & Viruru, Radhika (2004). *Childhood and Postcolonization: power, education and contemporary practice*. London: Routledge Falmer.
- Carbin, Maria (2008). Honour Related Violence. The Invention of a Policy Problem in Sweden. I: Magnusson, Eva; Rönnblom, Malin & Silius, Harriet.

- (red). *Critical Studies of Gender Equalities: Nordic Dislocations, Dilemmas and Contradictions*. Göteborg: Makadam.
- Castells, Manuel (1998). *The Information Age. Economy, Society and Culture (I) The Network Society*. Oxford & Malden: Blackwell Publisher Ltd.
- Clark, Margaret & Waller, Tim (red). (2007). *Early Childhood Education and Care: Policy and Practice*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Codd, John (1988). The Construction and Deconstruction of Educational Policy Documents. *Journal of Education Policy*, 3:3, 235-247.
- Codd, John (1995). Contractualism, contestability and choice: Capturing the language of educational reform in New Zealand. I: Kenway, Jane (red) *Marketing education: Some critical issues*. Geelong, Vic: Deakin University Press.
- Cohen, Bronwen; Moss, Peter; Petrie, Pat & Wallace, Jennifer (2004). *A New Deal for Children? Re-forming Education and Care in England, Scotland and Sweden*. Bristol: Policy Press.
- Cohen, Louis; Manion, Lawrence & Morrison, Keith (2007). *Research Methods in Education*. Milton Park, Abingdon: Routledge.
- Connell, Robert (1987). *Gender and Power. Society, the Person and Sexual Politics*. Stanford: Stanford University Press.
- Connell, Robert (1990). The state, gender and sexual politics. *Theory and Society*, 19, 507-544.
- Connell, Raewyn (1996). Teaching the Boys: New Research on Masculinity, and Gender Strategies for Schools. *Teachers College Record*, 96:3, 206-235.
- Connell, Raewyn (2002). *Gender*. Cambridge: Polity Press.
- Dahlberg, Gunilla & Moss, Peter (2005). *Ethics and Politics in Early Childhood Education and Care*. London: RoutledgeFalmer.
- Dahlerup, Drude (2001). Ambivalenser och strategiska val. Om problem kring begreppen särart och jämlikhet i kvinnorörelsen och i feministisk teori. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 1, 17-40.
- Davies, Bronwyn (2003). *Hur flickor och pojkar gör kön*. Stockholm: Liber.

- Davies, Bronwyn (2006). Foreword. I: Robinson, Kerry. H & Diaz, Criss Jones. *Diversity and Difference in Early Childhood Education. Issues for theory and practice*. Maidenhead: Open University Press.
- Davies, Bronwyn & Gannon, Sue (2005). Feminist/Poststructuralism. I Somekh, Bridget & Levin, Cathy (red). *Research Methods in the Social Sciences*. London: Sage.
- Davies, Karen & Esseveld, Johanna (1989). *Kvalitativ kvinnoforskning*. Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Dolk, Klara (2009). Troubling Gender in Preschool: From Compensatory Towards Complicating Pedagogy. *International Journal of Equity and Innovation in Early Childhood*, 7:2, 4-15.
- Ds 1994:98. *Vi är alla olika: en åtgärdsrapport om jämställdhet i skolan som en pedagogisk fråga och ett kunskapsområde från Arbetsgruppen Kvinnligt och manligt i skolan*. Stockholm: Fritze.
- Eduards, Maud (2002). *Förbjuden handling*. Malmö: Liber ekonomi.
- Eidevald, Christian (2009). *Det finns inga tjejbestämmare: Att förstå kön som position i förskolans vardagsrutiner och lek*. Jönköping: Högskolan för lärande och kommunikation (akad avh).
- Eidevald, Christian (2010). *Swedish "gender pedagogy" – methods and positions in pre-schools*, Konferensrapport, NFPP, Malmö, 11-13 mars.
- Eilard, Angerd (2008). *Modern, svensk och jämställd. Om barn, familj och omvärld i grundskolans läseböcker*. Malmö: Lärarutbildningen, Malmö högskola (akad avh).
- Eilard, Angerd (2009). Förändrade genusmönster i grundskolans läseböcker. I: Wernersson, Inga (red) *Genus i förskola och skola. Förändringar i policy, perspektiv och praktik*. Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet.
- Erixon Arreman, Inger (2005). *Att rubba föreställningar och bryta traditioner: forskningsutveckling, makt och förändring i svensk lärarutbildning*. Umeå: Institutionen för matematik, teknik och naturvetenskap, Umeå universitet (akad avh).
- Fairclough, Norman (1995). *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London: Longman.
- Fairclough, Norman (2003). *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.

Florin, Christina & Nilsson, Bengt (2000). "Något som liknar en oblodig revolution-" *jämställdhetens politisering under 1960- och 70-talen*. Umeå: Jämställdhetskommittén, Umeå universitet.

Foucault, Michel (1980). *Power/Knowledge: selected interviews and other writings 1972-1977*. By Michel Foucault (red Gordon, Colin). New York: Pantheon Books.

Forbes, Joan; Weiner, Gaby & Öhrn, Elisabet (kommande). Slippage and/or symbolism: gender, policy and educational governance in Scotland and Sweden. Accepterad för publicering i *Gender and Education*.

Francis, Becky & Skelton, Christine (2005). *Reassessing Gender and Achievement: questioning contemporary key debates*. London: Routledge.

Fraser, Nancy (1995). From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Post-Socialist Age'. *New Left Review*. Juli/augusti.

Fraser, Nancy (1997). *Justice Interruptus*. New York: Routledge.

Freidenvall, Lenita (2007). *Regeringsformen ur ett könsperspektiv- en övergripande genomgång. Grundlagsutredningens rapport IV. SOU 2007:67*. Stockholm: Fritze.

Gannerud, Eva (1999). *Genusperspektiv på lärargärning: om kvinnliga klasslärares liv och arbete*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet (akad avh).

Gannerud, Eva & Rönnerman, Karin (2006). *Innehåll och innebörd i lärares arbete i förskola och skola*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet.

Gannerud, Eva (2009). Pedagogers syn på några aspekter av genus och jämställdhet i arbetet. I: Wernersson, Inga (red) *Genus i förskola och skola. Förändringar i policy, perspektiv och praktik*. Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet.

Giddens, Anthony (1984). *The Constitution of Society*. Berkely: University of California Press.

Gillberg, Claudia (2009). *Transformativa kunskapsprocesser för verksamhetsutveckling. En feministisk aktionsforskningsstudie i förskolan*. Växjö: Acta Wexionensia (akad avh).

Gordon, Tuula; Lahelma, Elina & Beach, Dennis (2003). Marketisation of Democratic Education: ethnographic insights, I: Beach, Dennis; Gordon, Tuula

& Lahelma, Elina (red). *Democratic Education: ethnographic challenges*. London: Tufnell Press.

Gustafsson, Anette (2008). *Könsmaket och könsbaserade intressen: om könspolitisk representation i svensk kommunalpolitik*. Göteborg: Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet (akad avh).

Göhl-Muigai, Ann-Kristin (2004). *Talet om ansvar i förskolans styrdokument 1945–1998: en textanalys*. Örebro: Örebro studies in education (akad avh).

Halldén, Gunilla (2007). *Den moderna barndomen och barns vardagsliv*. Stockholm: Carlsson.

Havung, Margareta (2000). *Anpassning till rådande ordning: en studie av manliga förskollärare i förskoleverksamhet*. Malmö: Institutionen för pedagogik, lärarhögskolan (akad avh).

Hellman, Anette (2005). Förskolebarns konstruktion av maskuliniteter. I: Nordberg, Marie (red) *Manlighet i fokus – en bok om manliga pedagoger, pojkar och maskulinitetsskapande i förskola och skola*. Stockholm: Liber.

Hellman, Anette (2008a). Kan Batman vara rosa? Färg, rörelser och röst som markörer då förskolebarn "gör" kön. I: Nordberg, Marie (red) *Maskulinitet på schemat: pojkar, flickor och könsskapande i förskola*. Stockholm: Liber.

Hellman, Anette (2008b). Sluta gnäll som en bebis och va' en stor kille nu! Ålder, kön och normalitetsskapanden. I: Nordberg, Marie (red) *Maskulinitet på schemat: pojkar, flickor och könsskapande i förskola*. Stockholm: Liber.

Hernes, Helga (1987). *Welfare State and Women Power: essays in state feminism*. Oslo: Norwegian University Press.

Hill, Michael & Hupe, Peter (2002). *Implementing public policy: governance in theory and in practice*. London: Sage.

Hirdman, Yvonne (1992). Kvinnorna i välfärdsstaten. I: Hirdman, Yvonne (red) *Kvinnohistoria. Kvinnors liv från antiken till våra dagar*. Stockholm: Utbildningsradion.

Hirdman, Yvonne (2001). *Med kluven tunga: LO och genusordningen*. Stockholm: Atlas.

Hjalmarsson, Maria (2009a). Förändrade krav i läraryrket? I: Wernersson, Inga (red) *Genus i förskola och skola. Förändringar i policy, perspektiv och praktik*. Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet.

- Hjalmarsson, Maria (2009b). *Lärarprofessionens genusordning: en studie av lärares uppfattningar om arbetsuppgifter, kompetens och förväntningar*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet (akad avh).
- Hjälmeskog, Karin (2000). "Democracy begins at home". *Utbildning om och för hemmet som medborgarfostran*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala universitet (akad avh).
- Holm, Ann-Sofie (2008). *Relationer i skolan: en studie av feminiteter och maskuliniteter i år 9*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet (akad avh).
- Holm, Ann-Sofie (2009). Ungdomars syn på kön- nu och då. I: Wernersson, Inga (red). *Genus i förskola och skola. Förändringar i policy, perspektiv och praktik*. Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet.
- Holmlund, Kerstin (1996). *Låt barnen komma till oss: förskollärarna och kampen om småbarnsinstitutionerna 1854-1968*. Umeå: Pedagogiska institutionen, Umeå Universitet (akad avh).
- Hägglund, Solveig (1986). *Sex-typing and development in an ecological perspective*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs Universitet (akad avh).
- James, Allison; Jenks, Chris & Prout, Alan (1998). *Theorising Childhood*. Cambridge: Polity Press.
- Johansson, Eva (2007). *Etiska överenskommelser i förskolebarns världar*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet.
- Kantola, Johanna (2006). *Feminists theorize the state*. New York: Palgrave Macmillan.
- Kvale, Steinar (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Kärrby, Gunni (1986). *22.000 minuter i förskolan. 5-6 åriga barns aktiviteter, språk och gruppmonster i förskolan. Rapport nr 1986:09*. Göteborg: Institutionen för pedagogik, Göteborgs universitet.
- Kärrby, Gunni (1987). *Könskillnader och pedagogisk miljö i förskolan. Rapport nr 1987:02*. Göteborg: Institutionen för pedagogik, Göteborgs Universitet.
- Lappalainen, Sirpa (2004). They Say It's a Cultural Matter: gender and ethnicity at preschool, *European Educational Research Journal*, 3:3, 642-656.

- Larsson, Staffan (1994). Om kvalitet i kvalitativa studier. I: Starrin, Bengt & Svensson, Per-Gunnar (red). *Kvalitativ metod och vetenskapsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Lather, Patti (1991). *Getting smart: feminist research and pedagogy with/in the postmodern*. New York: Routledge.
- Lenz Taguchi, Hillevi (2000). *Emancipation och motstånd: dokumentation och kooperativa läroprocesser i förskolan*. Stockholm: HLS Förlag (akad avh).
- Levin, Benjamin & Young, Jonathan (2000). The Rhetoric of Educational Reform. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 2, 189-209.
- Lindvert, Jessica (2002). *Feminism som politik*. Umeå: Boréa (akad avh).
- Lombardo, Emanuela; Meier, Petra & Verloo, Mieke (red). (2009). *The discursive politics of gender equality: stretching, bedding and policymaking*. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Lovenduski, Joni (1999). Feminist Methodology. I: Githens, Marianne; Norris, Pippa & Lovenduski, Joni. *Different Roles, Different Voices. Women and Politics in the United States and Europe*. New York: HarperCollins College Publishers.
- Lukes, Steven (1974). *Power: a radical view*. London: Macmillan.
- Lundahl, Lisbeth (1997). *Efter Svensk modell: LO, SAF och utbildningspolitiken*. Umeå: Boréa.
- Lundahl, Lisbeth (2002). Sweden: decentralisation, deregulation, quasi-markets – and then what? *Journal of Education Policy*, 17:6, 687-697.
- Lundgren, Sofia (2000). *Tre år i g: perspektiv på kropp och kön i skolan*. Eslöv: Bruno Östlings bokförlag. Symposium (akad avh).
- Lykke, Nina (2009). *Genusforskning: en guide till feministisk teori, metodologi och skrift*. Stockholm: Liber.
- Löfdahl, Annica (2002). *Förskolebarns lek - en arena för kulturellt och socialt meningsskapande*. Karlstad: Institutionen för utbildningsvetenskap, Karlstads universitet (akad avh).
- Löfdahl, Annica & Hägglund, Solveig (2006). "Och jag har redan fyllt fyra år!". Kunskaper om och användning av ålder bland förskolebarn. *Barn*, 4, 45-63.

Löfdahl, Annica & Hägglund, Solveig (2007). Spaces of Participation in Pre-School: Arenas for Establishing Power Orders? *Children and Society*, 21:5, 328-338.

Löfdahl, Annica & Pérez Prieto, Hector (2009a). Between control and resistance: planning and evaluation texts in the Swedish preschool. *Journal of Education Policy*, 24:4, 393-408.

Löfdahl, Annica & Pérez Prieto, Hector (2009b). Institutional narratives within the performative pre-school in Sweden: "if we write that we're no good, that's not good publicity!" *Early Years*, 29:3, 261-270.

Magnusson, Eva (1999). *Jämställdhet i många olika versioner – mönster i den politiska retoriken för jämställdhet i svenskt 1990-tal*.

<http://www.nikk.uio/forskning/nikk/retorik/publi/publ1.html>.

Magnusson, Eva (2000). Party-political rhetoric on gender equality in Sweden: The uses of uniformity and heterogeneity. *Nora*, 8:2, 78-92.

Magnusson, Eva; Rönnblom, Malin & Silius, Harriet (red). (2008). *Critical Studies of Gender Equalities: Nordic Dislocations, Dilemmas and Contradictions*. Göteborg: Makadam.

Marsh, David & Stoker, Gerry (1995). *Theory and methods in political science*. Basingstoke: Macmillan.

Marshall, Catherine (red) (1997). *Feminist Critical Policy Analysis: a perspective from primary and secondary schooling*. London: Falmer Press.

Marshall, Catherine (1999). Policy discourse analysis: negotiating gender equity. *Journal of Education Policy*, 15:2, 125-156.

Marshall, Catherine & Young, Michelle, D. (2006). Gender and Methodology. I: Skelton, Christine; Francis, Becky & Smulyan, Lisa. *The SAGE Handbook of Gender and Education*. London: SAGE.

Martinsson, Lena (2007). Utbrända eldsjälur. Om intersektionalitet och den (o)möjliga kritiken. I: de los Reyes, Paulina & Gröndahl, Satu (red). *Framtidens feminism. Intersektionella interventioner i den feministiska debatten*. Hägersten: Tankekraft.

Martinsson, Lena (2008). Normeras till frigörelse? Värdegrundsarbete och överföringsnormer. I: Martinsson, Lena & Reimers, Eva (red). *Skola i normer*. Malmö: Gleerups utbildning AB.

Mazur, Amy (1996). *Gender bias and the state: symbolic reform at work in Fifth republic France*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Mulinari, Diana (2003). En antologi om mer än bara kvinnor och män. I: Mulinari, Diana; Sandell, Kerstin & Schömer, Eva (red). *Mer än bara kvinnor och män. Feministiska perspektiv på genus*. Lund: Studentlitteratur.

Månsson, Annika (2000). *Möten som formar: Interaktionsmönster på förskola mellan pedagoger och de yngsta barnen i ett genusperspektiv*. Malmö: Institutionen för pedagogik, lärarhögskolan, Malmö (akad avh).

Nordberg, Marie (2005a). *Jämställdhetens spjutspets: manliga arbetstagare i kvinnoyrken, jämställdhet, maskulinitet, feminitet och heteronormativitet*. Göteborg: Arkipelag (akad avh).

Nordberg, Marie (2005b). Det hotande och lockande feminina: om pojkar, feminitet och genuspedagogik. I: Nordberg, Marie (red) *Manlighet i fokus: en bok om manliga pedagoger, pojkar, och maskulinitetsskapande i förskola och skola*. Stockholm: Liber.

Nordberg, Marie (red) (2005c). *Manlighet i fokus: en bok om manliga pedagoger, pojkar, och maskulinitetsskapande i förskola och skola*. Stockholm: Liber.

Nyberg, Britt (2007). *Förskollärarkårens professionaliseringssträvanden 1960-2005 ur ett fackligt perspektiv*. Umeå: Institutionen för barn- och ungdomspedagogik, specialpedagogik och vägledning, Umeå universitet (lic. akad avh).

Nyström, Eva (2009). *Nordisk forskning om genus och jämställdhet i skola och utbildning*. http://www.nikk.no/filestore/Publikasjoner/forskningsversikt_skola2005-2009.pdf, hämtad 270910.

Odelfors, Birgitta (1996). *Att göra sig hörd och sedd: om villkoren för flickors och pojkars kommunikation på daghem*. Stockholm: Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet (akad avh).

Odenbring, Ylva (2010). *Kramar, kategoriseringar och hjälpfröknar: könskonstruktioner i interaktion i förskola, förskoleklass och skolår ett*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet (akad avh).

Ohrlander, Kajsa (2005). Challenging Essentialist Discourses on Children's Self-identities: 'the child' in cultural radicalism and revolutionary practices in Sweden in the 1960s and 1970s. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 6:3, 269-282.

- Ozga, Jenny (2000). *Policy Research in Educational Settings: contested terrain*. Buckingham: Open University Press.
- Pincus, Ingrid (2002). *The Politics of Gender Equality Policy: a study of implementation and non-implementation in three Swedish municipalities*. Örebro: Örebro studies in political science, Örebro universitet (akad avh).
- Priegert Coulter, Rebecca. & Wernersson, Inga (1999). Education, Gender Equality, and Women's Organizing in Canada and Sweden. I: Briskin, Linda & Eliasson, Mona (red). *Women's Organizing and Public Policy in Canada and Sweden*. Montreal: McGill-Queens University Press.
- Randall, Vicky (2000). Childcare policy in the European states: limits to convergence. *Journal of European Public Policy*, 7:3, 346-368.
- Reimers, Eva (2008). Asexuell heteronormativitet. I: Martinsson, Lena & Reimers, Eva (red). *Skola i normer*. Malmö: Gleerups utbildning AB.
- de los Reyes, Paulina; Molina, Irene & Mulinari, Diana (2003). Intersektionalitet som teoretisk ram vs mångfaldsperspektivets tomma retorik. *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 3-4, 159-164.
- Riddell, Sheila (2003). Gender and Scottish Education. I: Bryce, Tom & Humes, Walter (red). *Scottish Education: post-devolution*, 2nd edn. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Riddell, Sheila (2008). Gender and Scottish Education. I: Bryce, Tom & Humes, Walter (red). *Scottish Education: beyond devolution*, 3rd edn. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Ringrose, Jessica (2007). Successful girls? Complicating post-feminist, neoliberal discourses of educational achievement and gender equality. *Gender and Education*, 19:4, 471-489.
- Risberg, Gunilla (2004). *"I am solely a professional – neutral and genderless": on gender bias and gender awareness in the medical profession*. Umeå: Umeå University medical dissertations, Umeå Universitet (akad avh).
- Rithander, Susanne (1991). *Flickor och pojkar i förskolan. Hjälpfröknar och rebeller*. Stockholm: Liber Utbildning AB.
- Rothstein, Bo (1994). *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS.

Rubenstein Reich, Lena & Tallberg Broman, Ingegerd (2004). Homogeniserings- och särartspraktiker i svensk förskola och skola. *Tidskrift för lärarutbildning och forskning*, 1-2, 13-28.

Rönnerberg, Linda (2007a). *Tid för reformering. Försöksverksamheten med slopad timplan i grundskolan*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet (akad avh).

Rönnerberg, Linda (2007b). The Swedish Experiment with Localised Control of Time Schedules: Policy Problem Representations. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 51:2, 119-139.

Rönnerblom, Malin (1997). Halva makten? En feministisk granskning av politik. I: Nordborg, Gudrun. *Makt och kön: tretton bidrag till feministisk kunskap*. Eslöv: Symposium.

Rönnerblom, Malin (1999). En feministisk doktorand i möte med sin disciplin. I: Ek, Anne-Charlotte (medarb) *Metod, makt och kön i ett feministiskt samtalsrum*. Umeå: Kvinnovetenskapligt forum.

Rönnerblom, Malin (2002). *Ett eget rum. Kvinnors organisering möter etablerad politik*. Umeå: Statsvetenskapliga institutionen, Umeå Universitet (akad avh).

Rönnerblom, Malin (2005). Challenges in the studies of comparative constructions of gender equality. *The Greek Review of Social Research*. 117:B, 235-249.

Rönnerblom, Malin & Eduards, Maud (2008). *Genusperspektiv på statsvetenskap*. Stockholm: Höskoleverket.

Sainsbury, Diane (red) (1999). *Gender and welfare state regimes*. Oxford: Oxford University Press.

SCB (2008). *På tal om kvinnor och män. Lathund om jämställdhet*. Örebro: SCB-tryck.

Scottish Education Department (1973). *Before Five*. Edinburgh: Her Majesty's Stationery Office.

Skeggs, Beverly (2000). *Att bli respektabel: konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.

Socialstyrelsen (1987). *Pedagogiskt Program för förskolan. Allmänna råd från Socialstyrelsen 1987:3*. Stockholm: Allmänna förlaget.

Scott, Joan (1988). Deconstructing Equality-Versus-Difference, or the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism. *Feminist Studies*, 14:1, 32-50.

Scottish Office Education Department (1994). *Education of Children under 5 in Scotland*. Edinburgh: Scottish Office Education Department.

SOU 1972: 26. *Förskolan del 1. Betänkande avgivet av 1968 års barnstugeutredning*. Stockholm: Liberförlag.

SOU 1972:27. *Förskolan del 2. Betänkande avgivet av 1968 års barnstugeutredning*.

SOU 1997: 157. *Att erövra omvärlden: förslag till läroplan för förskolan. Slutbetänkande/ av Barnomsorg och Skolakommittén (BOSK)*. Stockholm: Fritzes.

SOU 2006:75. *Jämställd förskola*. Stockholm: Fritzes.

Squires, Judith (2003). Reviewing the UK Equality Agenda in the Context of Constitutional Change. I: Dobowolsky, Alexandra & Hart, Vivien (red). *Women making constitutions. New Politics and Comparative Perspectives*. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.

Squires, Judith (2009). Foreword. I: Lombardo, Emanuela; Meier Petra & Verloo, Mieke (red). *The discursive politics of gender equality: stretching, bedding and policymaking*. Abingdon, Oxon: Routledge.

Stromquist, Nelly (2000). Voice, Harmony and Fugue in Global Feminism. *Gender and Education*, 12:4, 419 – 433.

Sundström, Eva (2003). *Gender Regimes, Family Policies and Attitudes to Female Employment. A comparison of Germany, Italy and Sweden*. Umeå: Sociologiska institutionen, Umeå Universitet (akad avh).

Tallberg Broman, Ingegerd (1991). *När arbetet var lönen. En kvinnohistorisk studie av barnträdgårdslärarinnan som folkuppföstrare*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International (akad avh).

Tallberg Broman, Ingegerd (2002). *Pedagogiskt arbete och kön. Med historiska och nutida exempel*. Lund: Studentlitteratur.

Tallberg Broman, Ingegerd; Rubenstein Reich, Lena & Hägerström, Jeanette (2002). *Likvärdighet i en skola för alla: historisk bakgrund och kritisk granskning*. Stockholm: Skolverket.

Tallberg Broman, Ingegerd (2006). Att förändra den sociala ordningen, *Educare*, 2, 7-36.

Tallberg Broman, Ingegerd (2009). Mamma, pappa, förskolebarn. Om förskolan som jämställdhetsprojekt. I: Wernersson, Inga (red) *Genus i förskola och skola. Förändringar i policy, perspektiv och praktik*. Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet.

Thorne, Barrie (1993). *Gender Play: Girls and Boys in School*. New Brunswick: Rutgers University Press.

Thurén, Britt-Marie (2003). *Genusforskning: frågor, villkor och utmaningar*. Stockholm: Vetenskapsrådet.

Turner, Eileen; Riddell, Sheila & Brown, Sally (1995). *Gender Equality in Scottish Schools. The Impact of Recent Educational Reforms*. Glasgow: Equal Opportunities Commission.

Utbildningsdepartementet (1994). *Visst är vi olika! En antologi för kunskap och debatt om likheter och olikheter mellan flickor och pojkar och deras olika villkor och förutsättningar i skolan: från Arbetsgruppen Kvinnligt och Manligt i skolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet

Vallberg Roth, Ann-Christine (1998). *Könsdidaktiska mönster i förskolepedagogiska texter*. Stockholm: Almqvist & Wiksell (akad avh).

Vallberg Roth, Ann-Christine. (2001). Läroplaner för de yngre barnen: utvecklingen från 1800-talets mitt till idag. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 6:4, 241-269.

Vallberg Roth, Ann-Christine (2002). *De yngre barnens läroplanshistoria: från 1800-talets mitt till idag*. Lund: Studentlitteratur.

Vallberg Roth, Ann-Christine & Månsson, Annika (2006). Individuella utvecklingsplaner som fenomen i tiden, samhället och skolan. *Utbildning och demokrati*, 15:3, 31-60.

Weiner, Gaby (1994). *Feminisms in education- an introduction*. Buckingham: Open University Press.

Weiner, Gaby & Berge, Britt-Marie (2001). *Kön och kunskap*. Lund: Studentlitteratur.

Weiner, Gaby (2009). Counting Scotland In? Making Gender and Education More Inclusive and Attractive as a Research Field. *Education in the North*, 16, 44-52.

Weiner, Gaby & Öhrn, Elisabet (2009). En talande tystnad. Om frånvaro och närvaro i forskning om utbildning och kön. I: Wernersson, Inga (red). *Genus i förskola och skola. Förändringar i policy, perspektiv och praktik*. Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet.

Wendt Höjer, Maria & Åse, Cecilia (1996). *Politikens paradoxer: en introduktion till feministisk politisk teori*. Lund: Academica adacta.

Wernersson, Inga (1977). *Könsdifferentiering i grundskolan*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet (akad avh).

Wernersson, Inga (1980). *Jämställdhetsarbetet i skolan: konsekvenser av olika ideologier*. Göteborg: Pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet.

Wernersson, Inga (2006a). *Genusperspektiv på pedagogik*. Stockholm: Högskoleverket.

Wernersson, Inga (2006b). *Könsskillnader i prestationer. En text som klarlägger de olika ideologiska förändringarna som har inträffat de senaste åren*. Bidrag forskarbilaga till Könsskillnader i måluppfyllelse och utbildningsval. Rapport 2006:287. Stockholm: Skolverket.

Wernersson, Inga (2007). *Från förskola till högskola. Vilka avtryck ger forskning om jämställdhet?* Stockholm: Vetenskapsrådet.

Wernersson, Inga (2009a). Pedagogerna och jämställdheten. I: Wernersson, Inga (red) *Genus i förskola och skola. Förändringar i policy, perspektiv och praktik*. Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet.

Wernersson, Inga (red) (2009b). *Genus i förskola och skola. Förändringar i policy, perspektiv och praktik*. Göteborg: Acta universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet.

West, Candace & Zimmermann, Don (1987). Doing gender. *Gender & Society*, 1:2, 125-151.

Vetenskapsrådet (2002). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet.

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.

Young, Iris Marion (2000). *Att kasta tjejkast. Texter om feminism och rättvisa*. Stockholm: Atlas.

Ärlemalm-Hagsér, Eva & Pramling Samuelsson, Ingrid (2009). Många olika genusmönster existerar samtidigt i förskolan. *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 14:2, 89–109.

Öhrn, Elisabet (1990). *Könsmönster i klassrumsinteraktion: en observations- och intervjustudie av högstadielärares lärarkontakter*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs universitet.

Öhrn, Elisabet (2000). Changing patterns? Reflections on contemporary Swedish research and debate on gender and education. *Nora*, 3:8, 128–136.

Öhrn, Elisabet (2002). *Könsmönster i förändring? En kunskapsöversikt om unga i skolan*. Stockholm: Skolverket.

Öhrn, Elisabet (2005). *Att göra skillnad. En studie av ungdomar som politiska aktörer i skolans vardag*. IPD-rapporter nr 2005:07. Göteborg: Göteborgs universitet.

Öhrn, Elisabet & Weiner, Gaby (2009). The sound of silence! Reflections on inclusion and exclusion in the field of gender and education. *Gender and Education*, 21:4, 423-430.

Bilaga I: INTERVJUMALL KOMMUNALA NYCKELPERSONER

1. Namn:
2. Utbildning:
3. Nuvarande yrke och arbetsuppgifter:
4. Hur lång tid har du/ni varit insatta i kommunens arbete med jämställdhet i förskolan?

Arbetet på kommunen (inom skolförvaltning och politik) med jämställdhet i förskolan

5. I vilken mån och hur arbetar man, enligt din/er uppfattning, på kommunen med jämställdhet i förskolan?
6. I vilken mån är detta en fråga som tas upp till diskussion på kommunen? I vilka sammanhang tas det upp och vad diskuteras?
7. Eventuella konkreta åtgärder som vidtagits eller är planerade?
8. I vilka slags kommunala dokument behandlas arbetet med jämställdhet i förskolan?
9. Jag har särskilt undersökt kommunala kvalitetsredovisningar för år 2006 och år 2007. Vilka på kommunen har skrivit och vilka har beslutat om de formuleringar om jämställdhet i förskolan som finns med i dessa dokument? Vilka skäl finns det till att just dessa formuleringar valts?
10. I vilken mån finns det enighet – oenighet på kommunen vad avser jämställdhet i förskolan?

Arbetet kommun-förskolor

11. I vilken mån och hur arbetar man, enligt din/er uppfattning, på kommunen gentemot förskolorna med denna fråga?
12. I vilken mån och hur arbetas det, enligt din/er uppfattning, med jämställdhet i förskolan ute i kommunens förskolor?

Bilaga II INTERVJUMALL FÖRSKOLEPEDAGOGER

Frågor om arbetet i förskolan:

1. Utbildning?
2. Hur länge har du sammantaget arbetat i förskolan?
3. Kan du beskriva ditt arbete vid den här förskolan?
 - Nuvarande barngrupp
 - Vad tycker du är det bästa med att arbeta i förskolan?
 - Vad tycker du är det mest komplicerade?
 - Vad anser du är det viktigaste i arbetet med barngruppen?
4. Har din uppfattning om arbetet i förskolan ändrats de senaste åren/sedan du började jobba?

Frågor om ert arbete med jämställdhet i barngruppen:

5. Vilka anledningar finns det till att ni valt att arbeta mer aktivt med jämställdhet (genus, kön) i barngruppen?
6. Kan du beskriva hur ni arbetar med detta?
 - Metoder, material och bakomliggande tankar och mål? Planering, utvärderingar och tidsplaner
 - Huvudskäl till att ni valt att arbeta på detta sätt?
 - Kan du ge ett exempel på en situation när du tycker att detta arbete fungerat särskilt bra?
 - Kan du ge ett exempel på då en situation då detta arbete fungerat mindre bra?
 - Vad ser du som de största möjligheterna med det sätt ni valt att arbeta på?
 - Vilka svårigheter/utmaningar ser du med detta sätt att arbeta?
7. I vilken mån och hur har dina uppfattningar om arbete med jämställdhet i barngruppen förändrats sedan ni började arbeta mer aktivt med detta arbete?

Frågor om stödet för ert arbete med jämställdhet i barngruppen

8. Vad ser du som de främsta stöd och inspirationskällorna till ert arbete med jämställdhet i barngruppen?
9. I vilken mån finns det enligt din uppfattning en samsyn inom arbetslaget kring detta arbete?
10. Kan du beskriva om, och i så fall hur, nedanstående varit ett stöd i ert arbete med jämställdhet i barngruppen?
 - Rektor/skolledning
 - Kommunen
 - Läroplanen för förskolan
 - Föräldrar

– Barnen

11. Det beskrivs ibland som viktigt för arbete med jämställdhet i barngruppen att en större andel män börjar arbeta i förskolan. Vad har du för åsikter om detta?

12. Frågor om jämställdhet beskrivs ibland som något som kan väcka starka känslor? Vad tänker du om detta och är detta något du har erfarenhet från i ert arbete?

13. Kommentarer till frågorna: Lätta/svårförstådda, etc.

Bilaga III: INFORMATION TILL SKOTSKA FORSKARE

Educational Gender Equality as Policy And Practice: A comparative study of early years' education in Sweden and Scotland³¹

This research project focuses on gender in the Swedish and Scottish education systems. The main focal point is on state policy and teachers' practices. The study concentrates on early years' education.

Aims of the project

This study is part of a project entitled Changed Sex/Gender Orders in Schools and Education. Policy, Perspective and Practice (GPPP). The larger project involves researchers based at Umeå university, University of Gothenburg, Malmö University College and Borås University College and focuses mainly on the situation in Sweden. This comparative study thus provides an international perspective that is both topical and informative to the Swedish situation. Education is increasingly affected by international influences, including the growing strength of rhetoric of the market, efficiency, individualisation and freedom of choice. The comparative aspect will allow access to a wider spectrum of ideas and strategies aimed at achieving greater gender equity in education.

The main aim of this study is to explore and analyse state gender policies in education and teachers' practices. An intention is to give priority to teacher voices and opinions on practice and its relationship to policy. An outcome will be to identify policies which can assist teachers in developing equality work.

Research Questions

These include the following:

What stances has each country taken towards educational gender policies for early years' education and teachers' practice, historically and today?

What perspectives do early years' teachers hold in terms of practices and policies, historically and today?

In what ways, and to what extent, do state gender policies on gender in the two countries influence teachers' practice?

How can policies be changed in order to achieve more gender equal education systems and practices?

³¹ Financed by the Swedish Research Council.

Project Methodology

The study draws on a variety of research methods:

Analysis of official documents.

Interviews with key policy-makers.

Interviews with teachers' working in early years' education. In addition questionnaire surveys will be conducted as part of the larger project.

For further details contact: project researcher Charlotta Edström

Telephone number: -.

E-mail: charlotta.edstrom@educ.umu.se

Umeå Project Team: Doctoral student Charlotta Edström, Teacher Education

Professor Gaby Weiner, Teacher Education (project coordinator).

Professor Åsa Bergenheim, Historical Studies

Ethical Guidelines

This study follows the ethical principles developed by the HSFR³² which includes the principles of information, consent, confidentiality and usage which are further explained below. The researcher is obliged to inform the participants about the study and its aim. Participation is voluntary, built on consent and may be ended if the participant so wishes. The material will be confidential, handled with care and used for research purposes (for my dissertation and articles included in the dissertation) only.

³² The Swedish Humanistic-Social Sciences Research Council.

Bilaga IV: INFORMATION KOMMUNALA NYCKELPERSONER

Förfrågan om medverkan i en studie om jämställdhet i förskolan

Hej!

Jag heter Charlotta Edström och är förskollärare och forskarstuderande på lärarutbildningen vid Umeå universitet. Mitt forskningsområde är jämställdhet i förskolan med särskilt fokus på arbetet i barngruppen. Just nu håller jag på med en artikel om arbetet på kommunerna (i förvaltning och politik) med jämställdhet i förskolan. Därför skulle det vara betydelsefullt för mig att få komma ut och göra intervjuer med personer inom förvaltningen som är insatta i arbetet i den egna kommunen. Kort sagt behöver jag er hjälp och det skulle vara värdefullt för mig om ni ville medverka i denna studie.

Intervjustudiens utformning

Studien kommer att genomföras genom intervjuer som beräknas ta mellan en halv timme och en timme. Min tanke är att de ska genomföras på den tid och plats som passar er bäst och min förhoppning är att jag får spela in intervjuerna. Studien utförs i enlighet med HSFR:s etiska regler vilket innebär att deltagandet är helt frivilligt och när som helst kan avbrytas. Jag kommer att avidentifiera materialet, förvara det inlåst och använda det till min avhandling och de artiklar som ingår i den.

Information om studien som helhet

Den här studien ingår som en del i projektet *Förändrade köns-/genusordningar i skola och utbildning. Policy, perspektiv och praktik (GPPP)*. Projektet är ett samarbete mellan forskare från Umeå universitet, Göteborgs universitet, Malmö högskola och Borås högskola. Huvudsyftet med min studie är att undersöka och analysera kön och jämställdhet i förskolepolitik och praktik. Det är den svenska förskolan och det pedagogiska arbetet med dessa frågor som studien igenom är i blickpunkten men vissa jämförelser görs också med Skottland. Forskningsfrågorna är följande:

1. Hur behandlas kön och jämställdhet i svensk statlig förskolepolitik?
2. Hur behandlas kön och jämställdhet i svensk kommunal förskolepolitik?

3. Vilka uppfattningar har personalen i den svenska förskolan om arbete med kön och jämställdhet i den egna praktiken?
4. Vilka uppfattningar har personalen i den svenska förskolan om politikens betydelse för deras arbete med kön och jämställdhet i praktiken?
5. Vad finns det för likheter och skillnader mellan hur kön och en rättvis relation mellan könen utmålas i svensk och skotsk statlig förskolepolitik?

Om ni har frågor eller funderingar kan ni vända er till:

Charlotta Edström.

Telefon - (hem, arbetar mycket hemma), - (mobil), - (jobb).

Mail: charlotta.edstrom@educ.umu.se

Projektgrupp i Umeå: Doktorand Charlotta Edström (Lärarytbildningen),
Professor Lisbeth Lundahl, (Lärarytbildningen) och Professor Elisabet Öhrn
(Borås högskola).

Bilaga V. INFORMATION REKTORER/FÖRSKOLEPEDAGOGER

Förfrågan om medverkan i en studie om jämställdhet i förskolan

Hej!

Jag heter Charlotta Edström och är förskollärare och forskarstuderande på lärarutbildningen vid Umeå universitet. Mitt forskningsområde är förskolan och den pedagogiska verksamheten där. Mer konkret är jag särskilt intresserad av arbete med jämställdhet i barngruppen. Därför skulle det vara värdefullt att få komma ut och göra intervjuer med arbetslag som, på något sätt, valt att arbeta mer aktivt med dessa frågor. Kort sagt behöver jag er hjälp och det skulle vara värdefullt för mig om ni ville medverka i denna studie.

Intervjustudiens utformning

Studien kommer att genomföras genom enskilda intervjuer med all personal inom arbetslaget. En intervju beräknas ta mellan 45 minuter och en timme. Min tanke är att de ska genomföras på den tid och plats som passar er bäst och min förhoppning är att jag får spela in intervjuerna. Det skulle också vara av värde att få tillgång till förskolans dokumentation. Mitt önskemål är därför att få kopiera avidentifierade verksamhetsplaneringar och liknande. Studien utförs i enlighet med HSFR:s etiska regler vilket innebär att deltagandet är helt frivilligt och när som helst kan avbrytas. Jag kommer att avidentifiera materialet, förvara det inlåst och använda det till min avhandling och de artiklar som ingår i den.

Information om studien som helhet

Den här studien ingår som en del i projektet *Förändrade köns-/genusordningar i skola och utbildning. Policy, perspektiv och praktik (GPPP)*. Projektet är ett samarbete mellan forskare från Umeå universitet, Göteborgs universitet, Malmö högskola och Borås högskola. Huvudsyftet med min studie är att undersöka och analysera kön och jämställdhet i förskolepolitik och praktik. Det är den svenska förskolan och det pedagogiska arbetet med dessa frågor som studien igenom är i blickpunkten men vissa jämförelser görs också med Skottland. Forskningsfrågorna är följande:

1. Hur utmålas kön och jämställdhet i svensk statlig förskolepolitik?
2. Hur utmålas kön och jämställdhet i svensk kommunal förskolepolitik?

3. Vilka uppfattningar har personalen i den svenska förskolan om arbete med kön och jämställdhet i den egna praktiken?
4. Vilka uppfattningar har personalen i den svenska förskolan om politikens betydelse för deras arbete med kön och jämställdhet i praktiken?
5. Vad finns det för likheter och skillnader mellan hur kön och en rättvis relation mellan könen utmålas i svensk och skotsk statlig förskolepolitik?

Om ni har frågor eller funderingar kan ni vända er till:

Charlotta Edström.

Telefon - (hem), - (mobil), - (jobb).

Mail: charlotta.edstrom@educ.umu.se

Projektgrupp i Umeå: Doktorand Charlotta Edström (Lärarytbildningen),

Professor Gaby Weiner, (Lärarytbildningen, projekt koordinator) och Professor

Åsa Bergenheim (Historiska studier).